

602

4= 602

ADANA ŞEHRİNİN TETKİKİ

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Enstitüsü

Sömestr : 7 - 8

1943 - 1944

1659 Saim Gülcay.

Müdafaaya
19.X.44
Kona Bulun

7. Hakkı Aray

I- FİZİKÎ DURUM :

- A)- Adana şehrinin coğrafî mevkii
- B)- Adana şehrinin topoğrafik şartları , sit ve situation
- C)- İklim
  - a) Suhunet
  - b) Yağış
  - c) Rüzgârlar.

II- BEŞERÎ DURUM :

- A) Adana şehrinin tarihçesi
- B) İskân , mesken tipleri , eski anıt ve âbideler .
- C) Nüfus
  - a) Adana nüfusunun muhtelif bakımlardan tetkiki
- D) Adana şehrinin kültür faaliyeti
- E) Belediye işleri
- F) Şehrin plânı ve müstakbel inkişafı

III- İKTİSADÎ DURUM :

- A) Adana şehrinin ziraat merkezi olarak tetkiki
- B) Ticaret , Münakale
- C) Sanayi
- D) N E T İ C E .

2

B İ B L İ O G R A F Y A

- I. Vital Guinet La Turquie d'Asie Cilt : 2
- II. Evliya Çelebi Seyyahatnamesi Cilt : 9
- III. Menazir-ül âvalim yazma Nurosmaniye Kütüp. No. 3426 yaprak
205 - 206
- IV - Nüzhet-ül büldan litensit-ül ihvan . Sahife 327
- V- Kamusül âl^am Ernes-
- VI- Ernest Tchapuç Voyages d'etudes géologiques Paris 1936
page : 223 - 225
- VII- Prof. Besim Darkot . (Yeni Adana) İslâm ansiklopedisi Cilt:D
- V III- Meteoroloji Enstitüsü bültenleri . 1932 - 1943
- IX - 1927 - 1931 senesinde Türksözü ve Yeniadana gazetesinde tef-
rika halinde çıkan (Eski Adanaya hir nazar)
- X- Taha Toros . Adana Ticaret rehberi .
- XI- Adana Ticaret ve Zahirre borsası . 1941 - 1942 yıllığı .
- XII- 1927,1935 ,1940 genel nüfus sayımı .
- X III- Nurettin Ünen : (Seyhan anıtları)
- XIV - Sabri Düşmez (Adana Halkevi Dergisi . Görüşlerden) .

I- FİZİKÎ DURUM :

A)- Adana şehrinin coğrafî mevkii :

Türkiyenin cenubî Anadolu bölgesinin en büyük şehri ,Seyhan ırmağının Toros dağları arasından çıkıp ovaya girdiği yerde Çukurova veya Adana ovasının şimal kenarında ve ırmağın **garp** sahilinde geniş bir düzlük üzerinde kurulmuştur.

Şehir 36° , $58'$, $8''$ şimal arzile Greenwich'e nazaran 35° $47'$ $50''$ şarkidedir . Akdeniz sahilinde bulunan Karataş mevkiine 48 Km. mesafede ve iskelesi Mersin'e 66 Km.lük demiryolile bağlıdır.

B)- Adana şehrinin topoğrafik şartları , sit ve situation'u :

Adananın vaziyeti (situation) Çukurovada bulunan bütün ehemmiyetli beldelerinki gibi ovanın ve bu ovayı kuşatan dağlara ait **ilk** tepelerin eteğindedir . Adana deniz seviyesinden yüksekliği 20 metredir . (İstasyon rakımı) Aynı rakım nehir boyunca da görülür. Fakat asıl şehrin nüvesini teşkil eden ve en yüksek yeri olan Tepebağın rakımı 60 m. dir . Tepebağ eski bir hüyükten başka bir şey değildir. Şehrin bünyesi asırlardanberi nehir ve çayların getirdiği **alüvyon**larla meydana gelmiştir. Tabii vaziyeti itibarile Adana şehri tamamen bir ovadan ve ortasında Tepebağın nüvesinden teşekkül etmiştir.1936 senesinde Adana müzesinin Tepebağda yaptırdığı ufak bir kazıda Şeyhoğlu camii dolayındaki bir **höyükte** elde edilen bir kuyu bileziği içindeki on parçadan ibaret keramik (eskizamana ait çanak çömlek) parçaları şehrin Bizanslılardan ve Araplardan çok zaman evvel var olduğunu göstermektedir. İnsanların yerleşmeleri ve yaşamağa başlamaları bir çok şartlarla mümkündür . Şehrin ilk iskân edildiği yeri Tepebağıdır.Tepebağı namındaki bu kısma yerleşenler un , kömür ve odununu nehir vasıtasile sallarla kolaylıkla temin ediyorlardı. Şehirdeki iskân evvelâ Tepebağın mail sathı üzerinde iken sonra nehir boyuna doğru inkişaf etmiştir. Adana eskiden bir konak yeriydi. Bilhassa tarihî kıymeti haiz olan Tarsus ve

Misis (Mopsuestia) arasında ehemmiyetli bir merkez teşkil ediyordu .Adana şehrinin ehemmiyeti Seyhan nehri üzerinde bulunan ve Yüreğir ovasını şehre bağlayan köprünün olması ve şehirde Köprü mevkiinde bulunmasından ileri gelmiştir. Şehrin bu kadar büyümesi ve inkişaf etmesi köprünün (Taşköprü)nün mevcudiyeti daha doğrusu köprünün tesisine müsait yerde bulunmasile olmuştur.

1933 de Adana şehrinin içerisinde ve sathı bahirden 28 metrelik irtifada yapılan iskandilde meydana çıkan 6,30 metre derinlikteki killi , çamur tabakasını müteakip 20 m.derinliğe kadar (Neritinesfluvi-ales, pheodoxia fluatilis) , (Melanopsis) gibi hayvanî kışriye gravyerlerine yani iri taneli çakıllı kumlarına ve buradan 20-21,5 m.derinlik arasında gayet ince kumlu bataklıklara ve nihayet 30 m.derinliğe kadar da kuvvetlice çimentolaşmış muhtelif maddelere ait konglomeralara tesadüf edilmiştir. Şehrin civarında bu suretle müşahede edilen toprak tabakalarının ~~su~~ şu tesviye tarzı ve tereffü vaziyeti sürüklenip gelen allüvyonların âsarı değildir .Bu bünyevî hususiyet ovada delta kenarında dahi görülür. Adanaya 21 m.mesafeye kadar devam eder.

Seyhan kıyısından itibaren batıya doğru yayılan şehir son 20 sene içinde şimale , istasyon istikametine doğru yeni açılan yollar boyunca genişlemektedir . Şehrin kenarından Seyhan nehri geçmektedir. Bu nehir her sene yükselir . İlkbaharda eriyen karlarla sonbaharda ve kışın yağan yağmurlarla kabarıp taşarak araziyi zarara sokması Adanalıların biricik endişesidir .

Nehrin ovadaki genişliği kurak zamanlarda 100 m.dir (100- 50) Debi ortalaması 47 m^3 tür. Halbuki sular kabardığı sıralarda debi 200 m^3 çıkar . Umumiyetle Seyhan nehrinin sularının en az bulunduğu mevsimde debi 40^3 , kabardığı zamanlarda 200 m^3 e yükselir .

Nehir ilkbaharda dağlardaki karların erimesiyle kabarması artarak bazı yıllar bir felâket şeklini alır. Ovanın mühim bir kısmı sular altında kalır. (1936 yılındaki feyezani gibi) . İşte nehrin bu taşmasını önlemek ve bilhassa araziye sulamak maksadile Demirköprünün şimal tarafında bir baraj inşa edilmiştir. Nehrin her iki tarafındaki bağlar ve bahçeler için mavna denilen (Çark) sulama işi basit bir şekilde temin edilmektedir . Şehirde 40 sene evveline kadar kürekli ve yelkenli kayıklarla yakınlarile temasta bulunuyormuş. Fakat bugün sal tâbir edilen (keresteleri yanyana koyup bağlayarak düz bir satıh) ve bazı küçük kayıklarla suyun bol olduğu zaman biraz nakliyat yaparlar. Bu ırmakta kayıklar Karalar bucağına kadar gider ,yalnız küçük gemilerin işlemesine elverişli değildir .

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1936	11.4	12.5	13.5	17.5	20.5	23.5	26.5	24.2	21.0	18.0	15.0	12.0
1937	5.4	11.5	15	18.5	21	25.1	28.1	25.2	23.6	21.5	19.5	17.5
1938	9.7	9.5	11.5	17.5	20.8	25.8	28.2	28.7	24.9	21.2	18.5	15.1
1939	10.6	9.7	11.8	16.1	20	24	27.8	27.3	23.4	22.7	19.0	15.8
1940	9.0	11.5	19.2	17.7	20.0	24.1	27.8	28.5	24.6	21.0	18.5	15.9
1941	9.7	14.2	18.9	17.8	23.8	25.4	21.5	27.9	34.4	18.2	14.7	9.5
1942	6.9	11.5	15.2	16.7	21.5	26.4	27.5	27.4	24.7	20.5	18.2	16.5
1943	8.7	8.5	10.8	14.3	21.0	25.0	26.3	28.5	26.7	22.2	17.4	12.9
1944	9.8	10.1	11.1	17.3	21.8	24.7	28.7	28.1	25.2	22.8	19.5	16.4

D- İklim :

Adana şehri Türkiyenin Akdeniz iklimi tesiri altında bulunan bölgesine dahildir .Şimalden esen Föhn karakterini haiz rüzgârların mevcudiyetile Adana memleketimizin sıcak yerlerinden biridir.

İklimin umumî karakteri yazları kurak ve uzun , kışları yağışlı ılık ve kısa geçer. Kar hemen hemen yağmaz . İklimin içine giren yağış ve suhnet rasatlarının senelik gidişine bakacak olursak her sene başka başka neticeler vermektedirler.

Rasat istasyonu şehrin batı kısmında tayyare alanında kurulmuştur.Suhnet ,yağış , rüzgâr istikameti gibi rasatlar yapılır.

Adananın senelik ve aylık suhnetleri ve vasatileri :

Seneler	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	senelik vasatî
1936	11.4	10.5	13.9	17.8	20.4	23.5	27.2	28.8	24.2	21.6	16.0	9.2	18.7
1937	5.4	11.3	15	18.3	21	25.1	28.1	28.2	26.8	21.3	16.6	11.6	18.9
1938	9.7	9.5	11.3	17.6	20.8	25.6	28.2	28.7	24.9	21.2	14.8	12.1	18.4
1939	10.6	9.7	11.8	18.1	23	24	27.8	27.3	25.4	22.7	14.9	11.4	18.4
1940	9.0	11.3	12.2	17.7	20.0	24.9	27.6	28.3	24.6	21.0	15.5	11.9	18.6
1941	9.7	12.2	12.9	17.8	23.0	25.4	21.5	27.9	24.4	18.2	14.7	7.5	17.9
1942	6.6	11.6	13.2	16.7	21.5	26.4	27.5	27.4	24.7	20.3	15.2	10.5	18.4
1943	8.7	8.5	10.0	14.9	20.0	23.0	26.3	28.6	26.7	22.2	17.4	11.9	18.2
Y.Vasatî	8.8	10.5	12.5	17.3	21.2	24.7	26.7	28.1	25.2	21.4	15.6	10.7	18.4

Seneler	Ortalama Suhunet	Asgarî Suhunet	Azamî Suhunet	Senelik yağış Miktarı	Bir ay zar- fında düşen en çok yağış	Hakim rüz gâr istik- kameti
1934	18.7	-3.4(2.Kân)	40.9(Tem)	534.8 m/m	97.1mm.(Şubat)	N
1935	18.9	-0.3(" ")	40.8(Mayıs)	709.- m/m	137.5 " (2.Kân)	N
1936	17.7	-2.4(Şubat)	42.3(Ağus)	641.4 "	253.9 " (I.Kân)	N
1937	17.1	-3.8(2.Kân.)	37 (Tem.)	391.- "	160.9 " (2.Teş.)	N
1938	18.3	-4.-(Şub.)	39.3(Ağus)	600.- "	149.9 " (Mayıs)	SW
1939	16.9	-2.-(I.Kân)	38.4(Haz.)	495.8 "	146.4 " (2.Kân)	NE
1940	18.6	-3.-(2. ")	39.4(Tem)	783.- "	191.9 " (" ")	NE
1941	18.5	-0,4(" ")	40.4(Haz)	367.1 "	83.1 " (I.Kân)	NE
1942	18.4	-1.1(" ")	42.8(")	728.3 "	188.4 " (2.Kân)	SW
1943	18.3	-3.6(Şubat)	40.3(Ağs)	855.8 "	296.- " (" ")	SW-NE

Aylık Suhnet Vasatfleri

II.Kân. Şub. Mart Nisan Mayıs Haz. Tem. Ağst. Eylül.I.Teş.II.Teş.I.Kân. vasatfleri

	II.Kân.	Şub.	Mart	Nisan	Mayıs	Haz.	Tem.	Ağst.	Eylül.	I.Teş.	II.Teş.	I.Kân.	vasatfleri
931	10.0	11.0	14.4	17.6	21.5	25.2	28.1	28.9	25.6	20.9	15.8	12.5	19.2
932	9.8	10.7	12.9	16.4	21.5	24.7	28.2	29.0	27.0	21.9	13.4	9.5	18.0
933	7.9	10.-	14.-	18.-	21.-	26.-	28.-	29.-	27.-	26.-	16.-	10.-	19.4
934	7.4	10.1	12.0	19.8	23.6	26.4	27.4	24.0	20.1	17.4	14.3	9.2	17.6
935	8.4	9.4	14.3	17.6	21.3	25.3	27.4	28.3	24.8	20.8	16.3	10.7	18.7
936	8.9	10.5	13.0	16.3	23.1	26.9	27.5	28.2	26.3	21.3	13.4	12.4	18.9
937	11.4	10.5	14.0	17.8	20.4	23.5	27.3	28.9	24.3	21.7	16.1	9.0	18.7
938	6.-	12.-	13.9	19.-	21.-	26.-	29.-	29.-	27.-	23.-	17.-	9.8	19.3
939	9.-	10.9	11.-	17.-	20.-	33.-	29.-	29.-	25.-	21.-	14.-	12.-	19.2
940	10.-	9.-	11.-	17.-	23.-	24.-	28.-	27.-	25.-	23.-	15.-	11.-	18.5
941	9.-	11.-	10.-	18.-	20.-	25.-	27.-	28.-	25.-	21.-	16.-	12.-	18.5
942	10.-	12.-	13.-	18.-	23.-	25.-	28.-	28.-	23.-	18.-	15.-	8.-	18.4
943	7.-	12.-	13.-	17.-	22.-	26.-	28.-	27.6	25.-	20.-	15.-	11.-	18.6
Aylık vasatfleri	8.08	10.7	12.8	17.2	21.4	25.7	27.9	28.4	25.-	21.5	15.4	10.1	18.6

Adana yıllık sıcaklık ortalama 1938 senesinde 18.3 dır. En sıcak ay ortalaması 28.5 - 29^odur .En soğuk ay 9.5 - 10^odur. İkinci kânun ve şubat aylarında bazan termometre sıfırdan aşağı bir kaç derece (-4) düşer. Su birikintilerinde ince bir buz tabakası peyda olur. Havalar mayısta iyice ısınmağa başlar. Yazın kızgın havalarda gölgede 42 dereceyi geçtiği olur. En sıcak aylarda şimalden torosların çıplak ve kızgın kayalarından ısınmış bir rüzgâr eser. Halkın sam dediği ve bazan bir hafta kadar süren bu rüzgâr sıcak bir alev gibi geçtiği yerleri kavurur kurutur. Bu sıcak mevsimde şehirler ya civarlarındaki bağlara veya Torosların serin yaylâlarına (Bürücek , Namrun , Gözne yaylâlaları gibi) çıkarlar.

Yazın hava ekseriyetle açık ve bulutsuzdur .Kış geç gelir ,yağmur serinliğinden ibarettir. Sıcaklık şehrin doğu , batı ve kuzeyinden dağlarla çevrilmiş olmasından soğuk , kuzey rüzgârlarına kapalı olup bilâkis güney sıcak rüzgârlara açık olmasındandır. Yalnız şimalden mevsif rüzgârlar esmektedir .

Hemen hemen sekiz ay yaz vardır. Nisanda başlar ikinci teşrinde nihayet bulur.

Adanadan ikinci kânunda 9 izotermi ve temmuzda ise 28-29 izoterm münhaşileri geçmektedir .

b)- Yağış : şehirde sonbahardan ilkbahara (birinci kânundan -nisana) kadar muntazam yağmurlar yağar. Nisan ve mayis aylarında durum başkalaşır , bu aylarda kışlar oldukça fazla yağmur alır ve sıcaklık artar. Ağustos ve Eylül aylarında kurak bir devre hüküm sürer.

Yağan yağmur yok gibidir .

1938 senesinde şehirde vasatî olarak bir yılın açık günleri 122 bulutlu günleri 185 , kapalı günleri 58 idi. Yağmur miktarı her sene tahvül etmektedir. 1938 senesinde yağış tutarı 600 m/m dir .1940 senesinin-

de ise 783.6 m/m dir .1943 yılında düşen yağmur miktarı da 855.8 m/m dir.

Adananın senelik ve aylık yağış miktarı ve vasatileri : (m/m olarak)

Seneler	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Senelik vasatı
1936	15.1	154.7	20.2	60.1	72.6	21.4	22.4	0.5	4.8	58.1	58.3	253.9	53.4
1937	64.3	51.3	3.3	26.3	15.6	4.6	0.0	0.0	0.0	24.7	160.9	41.6	32.4
1938	126.7	3.5	1.6	21.8	149.9	0.0	8.2	9.9	13.6	62.4	100.7	106.0	50
1939	146.4	55.2	129.3	12.5	0.0	0.0	0.9	19.6	1.4	0.0	48.1	83	44.8
1940	114.3	191.9	95.7	23.4	63.5	14.5	0.0	0.0	1.2	83.0	91.6	103.5	65.3
1941	61.9	69.3	41.4	13.6	0.0	6.5	16.4	0.0	9.7	59.2	6.	83.1	30.5
1942	188.4	107.2	89.7	6.5	17.6	3.7	3.2	3	33.8	138.2	132.1	4.9	60.6
1943	296.0	52.2	223.0	54.3	68.7	30.1	0.0	0.0	0.0	70.0	18.4	43.1	71.3
Aylık vasatı	126.8	89.4	75.4	27.3	48.4	10.1	6.3	4.1	8.3	61.9	77	89.8	51.3

Kışın burada yağmur ilkbahar yağmurları gibi sağanak halinde yağar. Fakat yağmur ilkbahardan yaz mevsimine yaklaştıkça azalır , hava daima berrak geçer . Havanın rutubet derecesi marttan ikinci teşrin başına kadar 50 - 70 arasında değişmektedir .Vasatı 60 kabul edilebilir.

Cenup rüzgârları fazla tabahhurata mani olur.Yağışın miktarı âti-deki cedvellle gösterilmiştir :

Aylık yağış miktarı (m/m)

	2.Kân.	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haz.	Tem.	Ağus.	Eyl.	1.Teş.	2.Teş.	I.Kân	senelik mecmuu
1932	29.1	26.4	9.0	33.2	27.0	18.0	0.0	0.0	7.8	23.8	16.2	0.4	190.9
1933	14.4	10.7	19.8	17.2	4.1	7.4	.	.	17.7	27.1	4.7	26.9	150.0
1934	17.0	28.2	28.9	5.7	18.5	31.5	2.0	.	6.1	23.8	4.4	37.8	203.9
1935	23.1	24.9	31.0	23.6	15.4	0.3	0.1	30.0	19.8	56.4	19.3	21.9	205.8
1936	5.3	46.7	8.6	18.1	32.7	16.6	15.6	0.5	2.4	54.4	25.8	77.6	304.3
1937	64	57	.	26	16	5	0.0	0.0	0.0	25	161	.	354.0
1938	137	.	39	19	143	0.0	20	22	53n	107	106	.	642.6
1939	136	64	149	51	0.0	76	0.0	30	1	0.0	48	83	628.0
1940	12	.	23	23	64n	15	0.0	1	83	92	104	0.0	417.6
1941	62	69	41	14	0.0	7	16	3	10	59	6	83	370.1
1942	188	107	90	7	18	4	3	3	34	138	132	5	729.6
1943	296	.	22	54	69	30	0.0	0.0	0.0	70	18	.	559.0
<i>Aylık Oran</i>	81.9	36.1	38.4	33.9	17.5	3.4	5.6	10.1	51.1	52.8	45.4	23.8	397

mevsimlere göre ayrılışı şöyledir. İlkbahar % 29, yaz % 3 , sonbahar % 21 , kış % 47 yi toplamaktadır.

Yılda ortalama (528 m/m yi) bulan yağışlar sıcak bir muhit olan Adana için kâfi değildir. Bundan başka muhtelif yılların yağış miktarları arasında bazan esaslı farklar görülür. Yağmurun seneye dağılışı bütün Akdeniz memleketlerinde olduğu gibi burada da muntazam değildir. Teşrinlerde başlıyan yağışlar kışın fasılalı bir surette devam eder. Havanın ağır (Rutubetli ve sıcak) sıtmanın oldukça yayılmış bir halde olmasına rağmen , memleketimizin sık nüfuslu yerlerindedir .

C- R ü z g â r

Toros ve Antitoros dağları Adanaya şimal ve şimal-doğu soğuk rüzgârlarının doğrudan doğruya esmesine mani olurlar.

Kış ve bazan ilkbahar aylarında mıntakada soğuk hava dalgası hâkimdir. Bu torosların Külek boğazından kanalize olan Poyraz rüzgârıdır.

Burası yazın esen ezeziyen kuzey rüzgârlarından mahrumdur .K u- raklığın sebebi ise , diğer mevsimlerde esen Akdenizin güney-batı rüzgârlarının yaz mevsiminde az olmasındandır. Yazın ve sonbaharda esen güney rüzgârları ve yağmur getirmez. Kışın güney - batıdan İ s- kenderun körfezi alçak basınca doğru esen rüzgârlar Adanaya rüz- gâr tevlit etmekle beraber , bol miktarda yağmur getirirler.

Adanınin senelik ve aylık rüzgâr istikametleri :

Seneler	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	senelik vasatı
1936	N	N	N	N	N-NE	SW	ŞW	SW	N	N	N	N	N
1937	N	N	N	N	N	SW	SW	SW	N	N	N	N	N
1938	NE	N	NE	SW	SW	SW	SW	SW	N	NE	NE	NE	SW
1939	NE	NE	NE	NE	S	S	SW	S-SW	NE	N	NE	NE	NE
1940	NE	NE	N	NE	NE-SW	SW	SW	SW	SW	NE	NE	NE	NE
1941	NE	NE	NE	NE	SW	S	S	SW	SW	NE	NE	NE	NE
1942	NE	NE	NE	SW	SW	SW	SW	SW	SW	SW	NE	NE	SW
1943	NE	NE	NE	SW	SW	SW	SW	SW	SW	NE	N	NE	SW
Aylık Vasatı	NE	NE	NE	NE	SW	SW	SW	SW	SW	N	NE	NE	

II. BESERİ DURUM :

A- Adana şehrinin tarihçesi :

Eski çağın Adanasına dair elde fazla mâlûmat yoktur.

Adana ilk devirlerde Anadolunun en mühim Diyagonal yolunun Gülek boğazı vasıtasile Çukurovaya indiği yerde kurulmuş olan ve o sırada bir deniz limanı halinde bulunan Tarsus ile daha şarkta Ceyhan ırmağı üzerinde kâin Misis (Mopsuestia - arasında bir konak yeri idi. Pek eskidenberi ehemmiyetli tabiî bir yol üzerinde bulunan Adana , eski devirlerde birçok istilâlara uğramıştır.

Bazı Arap müverrihlerine göre Adananın hamisi " Harun- ~~ur~~ Reşidin valilerinden Ebûlsüleyn Ezenedir " .

Evliya Çelehinin seyyahatnamesinde Kâtip Çelebinin Cihamümasında Adananın (Emir-ül müminin Reşit) tarafından kurulduğu yazılıdır. İstanbulda Nurosmaniye Kütüphanesinde yazma eserler arasında bulunan ve (1006) Hicrî yılında (Muhammed Bini Ömer efendi) tarafından yazılan Menazir-ül âvalim adlı eserde Adana şehri hakkında şu satırlar mevcuttur :

" Yakut Kavli üzere Ezene iki mevzidir. Evvel Ebu Abdullah Lukânî-~~î~~ kali üzere tariki tekkeden şarkî Tüzerde bir cebel vardır. Ona Ezene derler sani Tarsus kurbunda beldei meşhuredir . Kitabül Resadiden menkıbdür . Yakut kavli üzere Ezene Şamda bir medinedir. Masisa ve Ezene beyni 12 mildir . Ezeneyi Emir-ül müminin Reşit bina edüp Muhammed Bini Reşid itmam etti. "

Adananın eski bir isminin de (Kızılhisar) olduğunu Nus-het-ül büldan veliten şütül ihvan adındaki eserde okuyoruz.

Milâttan 15 asır evvel Hitit federasyonuna dahil olan ve sonra Asûr hâkimiyetine giren bu havali M.Ö. VI. asırda Keyhüsrev (Cyrus) zamanında İran devletinin 333 yılında büyük İskenderin eline geçmiş ve onun ölümünde Selekisler (Selevcides) in hissesine düşmüş ve bu hanedan ile Mısır Batlamyus hanedanının mücadelesine sahne olmuştur.

sı olmuş & nihayet Milâda tekaddüm eden asırda Pompe (Pompeus) tarafından Roma imparatorluğuna ilhak edilmiştir. Daha evvel Anthiochia -Sarum diye zikredilen şehrin Adana olması çok muhtemeldir . (Bu adın Selefkilerden Anthiochus Epiphenes IV. tarafından verilmiş olduğu tahmin ediliyor). Roma hâkimiyeti altında bilhassa şarkî Roma imparatorluğu zamanında Adananın inkişaf ederek oldukça mühim bir ticaret mevkiî haline geldiği anlaşılıyor .

Seyhan ırmağı üzerinde 300 metreye yakın uzunlukta 21 gözlü Taşköprü Justianus tarafından inşa edilmiştir. (Belki de Justianus'un köprüsü daha evvel Adrianus tarafından yapılmış olduğu zikredilen bir köprü yerine kaim olmuştur). Yine Bizans devrinde şehrin su kemerleriyle hisarı yapılmıştır.

İslâm orduları ilk defa VII. asırda Halife Ömer zamanında buraya geldiler . Üteakiben bölge yeniden şarkî Roma imparatorluğu eline geçti ise de iki asır sonra Abbasî halifesi Mansur tarafından tekrar fethedildi. Adana İslâm - Türk grupları tarafından iskânı bu devirde başlar. Bu gruplar muhafız olarak şehirlere yerleştirildiği gibi oranın dağlık sahalarında kendilerine arazi de veriyorlardı. VII. inci asırda Adana Haçlılar tarafından istilâya uğramış fakat sonradan Konya Selçukîleri tarafından istirdat edilmiştir. Bu devletin inkirazı sırasında mıntakaya yerleşmiş olan Türkmen kabilelerinden birinin reisi olan Yüregir oğlu Ramazan bey Adanaya hâkim oldu.

Hammer Ramazanoğullarından bahsederken (mevcudiyetleri Avrupa müverrihlerince tamamen meçhul) diye yazıyor .

Âşık paşazade (Osman Gazinin dedesi Süleyman Şah Gazi) Rume gelip (Caber) kalesinin önündene oldu kim göçer hep evler etrafa dağıldılar. (Üçokun) oğlu ve (Kurun Varsağı) (Karaisa)(Özer) ve

(Kuşdemir) bu altı kişi göçleriyle geldiler . Çukurovaya yerleştiler . Yurtdiğer baş oldu. Bunlara diyerek Ramazanoğullarının Adanaya gelişlerini Osmanlıgullarile beraber gösteriyor. Ali Müneccimbaşı ,Nişancı Mehmet paşa (Rume gelip) diyerek nasıl geldiklerini izah etmektedirler.

Ramazanoğullarının Türklerin (Bozok) veya (Üçok) kolundan hangisine bağlı olduğu hakkındaki tarihler birbirinden ayrılmaktadır. Nişancı Mehmet paşa Düveli İslâmiye Kamusülâlâm (Bozok)lu olduklarını ayin (Kınık ve bozuk tayfasından olup Rume teveccüh eden Ertuğrul'a iltihak ve yolda ayrılarak Adana yanındaki Çukurovaya geldiklerini) yazıyor .

Müverrih İlmüsalah ta 'Sultan Alâettin Keykubatın Çukurovaya bu aşiretlerin reisi bulunan Bozoklu Hana ikna ve tahsis ettiğini) söylüyor .

Aşıkpaşazade , Hammer ve daha bir kısım arap müverrihleri Ramazanoğulları devletinin kurucusu Mir Ahmet Şahabettin Ahmet bey biri Ramazan Ettürkmen -il- üç- ola) demektedirler.Ramazan oğullarında gelen Türk bey ve boylarının sayısında da tarihler birbirinden ayrılmaktadır. Aşıkpaşazade altı , Solakzade beş , Nişancı Mehmet paşa , Hayrullah efendi , Hammer Yüregir ,Kusun , Kuşdemir varsak , Karaisa , Özer , Gündüz) olmak üzere yediye çıkarıyorlar . Tarihlerinin hepsinin birleştiği nokta (Yüregir)in bu gelen aşiretlerin başbuğu olduğudur.

Bu türk boylarının Kilikyaya yerleşmeleri hususunda Tacüttevarih (Ahd ve âmanile yerleştiler) diyor. Hammer (Yüregir Ermenilerden Adana ,Misis ,Tarsus civarında rey' hakkını alarak bu hali oğlu Ramazana intikal etti) diye yazıyor.Müverrik Kutup Mekk^1(H. 965 - M.1557) de yazdığı yazma seyyahatnamede Kusuro-

ğullarının bu bölgede 400 sene hükümlerini bildirmekte-
dir. Hemen hemen eski yeni bütün tarihlerde Kusuroğullarını Rama-
zanoğulları aşiretleri arasında gösterirler.

Osmanoğullarının geliş tarihlerine göre Ramazanoğullarının
de bunlara yaklaştırmak mümkündür .Bozukluhan Kusunlu , Ramazano-
ğulları bütün tarihlerin aynı boyun söyledikleri adları olduğuna
göre Ramazanoğullarının Adana mintakasına 13 üncü asırda geldik-
lerini tasarlamak kabildir .

Hemen bütün tarihlerde Ramazanoğulları devletinin Ramazan'ın
oğlu Mir Ahmet tarafından 1318 tarihlerinde kurulduğunu bildirmek-
te birleşmektedirler.

O vakit Adanada Ermeni hükümdarının hükmü altında olduğunu
ve Çaldağında oturan 300 kadar çadır halkı aşiretleriyle Horasan-
dan gelmiş olan Ramazanoğullarının Adana şehrini fethetmekten bir
destan şeklinde kayıtlıdır.

XIV.inci asırda bu küçük siyasî teşekkül Osmanlı imparator-
luğu ile Mısır Kölemenleri devleti arasında bir tampon devlet ro-
lünü oynuyordu. Nihayet o asrın sonunda Adana Yavuz sultan Selimiş
Mısır seferi sırasında Osmanlı devletine ilhak olundu.

Görülüyor ki , Adana bir zamanlar Fenike , Asur ve Mısırlı-
ların daha sonra Bizans ve Yunan ve Arapların hanedanlarının eli-
ne geçen bu diyar onların idaresi altından bir civa gibi kayarak
hakikî sahibi olan Türklerde karar kılmıştır.

İslâmların ,Tolonilerin , Selçuk tarihlerinin elinde bir
müddet kalan Adana şehri bir müddet de Ramazanoğullarının eyale-
ti olmuştur. Sonra Osmanlı imparatorluğunun idaresine geçmiştir.

Kâh yerli derebeyleriyle kâh saraydan tayin edilen mütesellim-
lerle idare olunan Adana şehri ve havalisi bir asır evvel Mısırlı

İbrahim paşanın altı sene müddetle istilâsına uğramıştır. Adana tanzimatı müteakip Halebe bağlı olarak sancak beyleriyle idare edilmiş 1845 den itibaren valiliğe kalbolunmuştur. O zamanki Adana şehri cenupta vasi bir saha kaplıyordu.

Meşrutiyeti müteakip vilâyet merkezlerinin çoğalması ve Cumhuriyet siyasî şartlarına uygun olarak valilikler ihdası ilk zamanlarda küçültmüş ise de bilâhare iktisadî ve mülkî vaziyet göz önüne alınmak suretile Adana dokuz kazayı ihtiva eden Seyhan vilâyeti şekline kalbolunmuştur. Daha sonra Hatay vilâyetinin teşkilile Dört Yol kazası Seyhandan alınmıştır.

Bugün şehrimiz sekiz kazaya maliktir.

(KURTULUŞ SAVAŞINDA ADANA)

Birinci Cihan Harbi sonunda Mustafa Kemal 31. Birinci Teş. 1918 de Adanada Leyman Von Sandres paşadan erkânî harbiye reisi olmuş ve sadrâzam İzzet paşanın emrile Yıldırım orduları kumandanlığını almıştı.

Filistin ve Suriyedeki ordularımız bozulmuş Arap ihaneti yüzünden ana vatana çekilmeğe başlamıştı.

Mustafa Kemal Yıldırım ordusunun dağılık kuvvetlerini topluyarak Halebe geldi. Burada ordusunu tensik ederek (Katma) civarına yerleşti , buraya kadar yetişen düşman kuvvetleri arkasını öz Türk yurduna dayayarak müdafaaya çekilen bu çelik kaleye çarparak eridi. Bir adım daha ilerleyemedi. Karargâhını Adanaya taşıyan ve şimdiki Cumhuriyet otelinde bürosunu kuran Mustafa Kemal paşa , Şakir paşa civarında Hacı Seyit ağanın bağını kendisine ev edindi.

Mustafa Kemal İskenderuna gelen ve asker çıkarmak isteyen düşman zırhlılarına ateş emri verdi. Bir taraftan da memleketin büyüklerini toplayıp Adana ovasına siperler kazılarak dayanılması gerektiğini bildirdi. Ve kendilerinden yardım istedi.

Türkiye 30. Teş. Ev. 1918 de Mondros limanında imzalanan ağır bir mütareke ile uçuruma yuvarlanmış bulunduğundan Mustafa Kemal Adanada almak istediği müdafaa tertibatı neticesiz kaldı. Anı bir emirle kumandayı Nihat paşaya bırakarak İstanbula gitti. Milyonluk orduların yenildiği bir zamanda Adanada alınmak istenilen bu müdafaa tertibatı da sarayca zaten hoş görülmemiştir.

Başına gelecek facialardan habersiz bulunan Adanaya 15 Teş. Sani 1918 de iki İngiliz subayı gelerek harp içinde düşürülen deniz tayyaresinde yaralananların tahkikatı için Adana civarında Yalmanlı denilen yere gittiler. Bu uçaklar harp zamanı Adanaya musallat olmuştu. Şimdiki erkek lisesine , debboy civarına ve istasyona bombalar atmıştı. Nihayet Dilberler sekisine konulan bir cebel topunun şerapnelile yaralanmış , Yalmanlıya dönmüştü.

Vilson prensiplerini aleyhimize tefsir eden düşmanlar Mondros mütarekesinin 7 inci maddesine dayanarak zapt ettikleri Adana havalisini Fransızlara bırakmışlardı. Mütarekenin 6 inci maddesi de Toros tünellerinin işgalini emirdi. Fransızlar 21. I. Kân. 1918 günü akşamı Ramyo kumandasındaki Ermeni gönüllü askerile birlikte Adanaya girdiler . Askerî binaları işgal ettiler. Mütareke neticesi askerlerimizin çekilmesi herkesi ye'se düşürdü.

Ordunun terhis edildiği , Adana vilâyetinin kontrol altına alındığı , subayların âvare dolaştığı , hükûmetin karıştığı , vilâyetin henüz askerî işgal altına alınmadığı bir sırada , Adana-Halep şimendifer hattının bazı kısımlarında Fransız askerî kis-

vesine bürünmüş Ermeni casus ve fedailerinin hat civarında Türkleri öldürdükleri ve soydukları işitiliyordu.

Ramyo valiyi ziyaret ederek Adananın işgal edileceğini bildirmiş , gelecek memurlara hükümet konağında yer verilmesini istemişti.Vali hükümet dairesinin üst katında büyük salonun sağındaki odayı bunlara ayırdı .

HALK HEYECANDA :

İşgal şayiası şehre yayılır yayılmaz gençler Şafak kahvesinde şurada burada toplanarak memleketin âkibetini düşünüyorlar , gelecek fel^akete karşı elbirliğiyle göğüs gerilmesini kararlaştırıyorlardı.

Düşmanın hükümet konağında kendilerine ayrılan yere yerleştiklerini gören münevverler seçtikleri iki kişiyi hürriyet ve itilâf kulübüne gönderdiler. Bu hey'et orada bir üye ile karşılaştı ve ona itilâfçı bütün siyasî zümrelerin birleşmesi lüzumunu acı bir dil ile anlattılar. Kulüpteki üye bu durumu arkadaşlarına anlatacağını vâdetti , fakat ertesi gün ittihatçılarla birleşemeyeceklerini bildirdiler. Gençler aynı zamanda Müftiye ,Dıbağzadeye ,Nakip ef.ye de baş vurmuşlardı.Kendilerine yardım edileceği ,birlikte çalışılacağı vâdedildi.

Toplantıların teşkil^atlandırılması :

İlkönce Şafak gazinosunda Vehbi Savaşan ,Hasan Basri Arsoy'un evinde toplananlar en son Tefvik Kadri Ramazanoğlunun Tepebağındaki evinde genel bir toplantı yapılmasına karar verdiler.Bu karar genç , ihtiyar bütün itilâfçı ve ittihatçılara bildirildi.

Toplantının konusu :

İşgal kuvvetlerine karşı müdafaa tertibatı vücade getirmektir. Bu müdafâadakililerin faal rol alması lâzım geldiği açık veya gizli

olarak mı faaliyete geçilmesi gerektiği münakaşa edildi. Nihayet düşmanın dokunamayacağı biricik makam olan Müftiden direktif alınmasına karar verildi. Düşmanın memleketi işgal edeceği askerlerimizin şehri terkedeceği zaman gençliğe rehber olan Safa ve Muhtar beylere hakaret etmelerini düşünen vali Nazım kendilerine bir müddet için işgal sahasından ayrılmaları hususunda rica ve ısrarda bulundu. Onlar da valiye hak vererek memlekette ayrıldılar. Adanada bir intikam alayı teşkil edilmişti. Fransız albayı Biremon askerî vali sıfatıyla Adanaya geldiği zaman Fransız ve Ermeni zulmü de başlamıştı. Brémont Adana jandarma kumandanı yarbay Reşadı sürdürerek yerine Fransız yüzbaşısı Löpeyi geçirdi.

Bir taraftan da 20 Kanunvevel 1918 askerlerimiz terhis olunarak halkın gözyaşları içinde ayrılmaları üzerine Adana cephesi de teşekkül ediyordu. Bu 10 Temmuz vak'ası ile son şiddetini bulan zulüm yüzünden kaç kaç (göç başladı) . Halen kereste tüccarı olan ve o sırada Yolgeçen'de kumandan bulunan Tarsuslu Zeki kaçkaçta halka çok büyük kolaylıklar gösterdi. Bir mendile işlenmiş ay yıldız karşısında ihtiyar bir kadının irticalen verdiği bir söylev halkın perişanlığını bütün acıklığı ile terennüm eden bir şahserdi .

Göcü takip eden hadiseler :

10 Temmuz vak'asının müteakip millî hükûmetin mebusları olan Muhtar , Safa ; sıhhiye müdürü Eşref ve çete reislerinden Tekelioğlu Sinan , Saadettin , Çaputçu ve Dervişli köyüne tahkikata geldiler.

Adanada bulunan Ermeni hükûmetleri :

Kaçkaçtan önce Adanadaki Ermeni teşkilâtı âdeta bir hükûmet rolünü almıştı. teşkilât yapmak üzere gönderdi-

gi Şişmanyen şimdiki Tan sinemasının olduğu yerdeki Ermeni klisesini karargâh yapmıştı. Arkası zaten Ermeni mahallesiydi. Şişmanyen Adanaya gelirken tetkikat yapmış , vesikalar toplamış , gazetelerle propaganda yapmış ,hattâ yanında bir de Kızılhaç teşkîhâtı getirmişti. Adanada parlak bir şekilde karşılanan bu adam Fransız makamlarını ziyaret etti. Kendisinin de ziyareti iade edildi.

Osmanlı mahkemelerine rağmen teşkil ettiği Ermeni mahkemelerine rastgele vatandaşlar sürükleniyor , ceza ve cefa ediliyordu.

Kaçkaçtan sonra Fransızlarlasıyası temaslarda bulunan Ermenilere Brémont :

" Sevr muahedesi şimdilik mer'iyete girmek üzeredir. Siz emri vaki ile hükûmeti işgal edip bize de bir nota veriniz. Türk unsuru kalmamıştır, diyerek bir mazbata yapınız " diyor .Ermeniler keyfiyeti telefonla valiye bildiriyorlar.

Siz de yarın daireye gelmeyin , çünkü biz hükûmeti işgal edeceğiz " diyorlar. Vali Fransız makamlarına başvuruyor. Yarın yine eskisi gibi işinin başına gel diyorlar. Vali ertesi gün (15. Tem.1920) hükûmete geldiği zaman bir kalabalıkla karşılaşiyor . Damadyan reis seçilmiş bir kaç Ermeni ve Rum da nazır olmuş koşağı işgal etmişler , böylece (Kilikya Cumhuriyeti) kurulmuştu!

Salonlara dizilen masalarda şerbetler içiliyor ve vali kendi odasından çıkarılıyor . Bir Fransızın odasına giriyor. Fakat tam bu sırada başlarında bir Fransız bulunan Tunuslu asker yukarı çıkarak Rum ve Ermenilere sille tokat ve tekmeleyerek aşağıya indiriyorlar. Ancak Rum nazırlar yakalarını kurtarabiliyorlar. Diğerleri üstü açık yük kamyonlarına dolduruluyor

Ermenilerin Kilikyayı benimsemek hususundaki taşkınlıkları Fransızların işine gelmemiştir. Tayyarelerle dağıtılan beyannamelerde Sevr muahedesi ahkâmınca Ermeni hükümet ve partilerinin lâğvedildiği bildirildi . Bu vak'adan sonra Brémont'un gittiği iştirak edildi. Ve mahut cumhuriyet de birkaç dakikada yıkıldı.

Kahramanlıklar :

Bu işgal esnasında Hafız Mahmut ve memsali gibi sahte ülemeden kimselerin ve Yusuf Sakkur gibi bir çete reisinin ihaneti yanında Bozantı, Belemelik , Haçkırı , Kuşçular ve Karboğazi , Eavaklıhan mevkilerindeki kahramanlıklar ile Türkün şahamet destanlarını süsleyen Molla Kerim , Gülekli Hoca Vasıf gibi kahramanların sayıları pek çoktur. Bilhassa 40 Türkün tam teçizatlı , toplu tüfekli bir Fransız taburunu esir alması tarihin pek az kaydettiği hadiselerdendir .

Dağınık olayları burada bırakarak biraz da genel duruma göz gezdirelim .

Padişah hükümeti sair yerlerde olduğu gibi Adanada vakubulan kanlı hadiselerden asla mütehasşıs görünmüyor. Türklerin tepeden tırnağa kadar silâhlandırılan Ermeni süngüleri tehdidi altında her dakika katliâma maruz bulunmalarına karşı mahallî çetelerin dağılmaları için fetvalar , fermanlar gönderiyordu. Mustafa Kemal , Hey'eti Temsiliye namına harbiye nezaretine çektiği bir telegrafta , İzmir ve Adananın tahliyesine kadar silâh bırakılmıyacağını , Ermenilere tarafımızdan hiç bir tecavüz vaki olmadığını , Fransızlar tarafından silâhlandırılıp teşvik edilen Ermenilerle bazı hadiseler zuhur etmişse de bu mes'uliyetin Ermeni nasyonalistlerine ve onları himaye edenlere ait olacağını , şifre ile bildirmişti.

Ayrıca ; 21.2.1920 de Millî kuvvetlerin daha ileri gitmesi is-

tenmiyorsa milletin tatmini için Fransızların Adanayı derhal tahliyeleri istenmiş ve bu tahliye çabuk yapılmadığı takdirde kuvvetlerimizin Halep ve Suriyeye girecekleri bildirilmişti. Diğer cephelerde olduğu gibi Millî Kuvvetler , Fransız işgal bölgelerinde de gündün güne nizâmî kıt'alarla kuvvetlendirildi. İşgal kuvvetleri her taraftan bu 3300 kişilik kuvvetle sıkıştırıldı.

---ANLAŞMA :---

Bu durum üzerine Fransızlar , 1920 Mayıs bizimle temas ve müzakere yolu aradılar. İlkönce Ankaraya İstanbuldan bir binbaşı ile bir sivil geldi. İstanbuldan Beruta gelen bu hey'etin Ankaraya gelmelerine eski Van mebusu Haydar delâlet etmişti. Bu konuşmadan esaslı bir netice çıkmadı .Fakat Mayıs sonlarına doğru Suriye fevkelâde komiseri namına hareket eden mösyö Robert Duke adlı bir ~~zabitin~~ zatın reisliğinde Ankaraya ikinci bir Fransız hey'eti geldi. Bu hey'etle 20 günlük bir mütarekeye karar verildi.

Fransızlar Bozantıda 28. Mayıs .1920 de esir edilen Menil taburunu kurtarmak maksadile Türkler de Adananın tahliyesine bir başlangıç olur ümidile bu mütarekeyi kabul etmişlerdi. Mustafa Kemal meclisin itirazına uğrayan bu mütareke ile Adana bölgesindeki kuvvetleri sessizce tanzim ve tensik etmek , dağılma inhilâllerini önlemek , en önemlisi de İtilâf devletlerinden birile müzakereye girişmekle kurduğumuz yeni hükûmetin tanınmasını temin etmek istemiştir.

Adananın tamamen boşaltılması teklifi üzerine murahhaslar salâhiyet almak üzere Parise gittiler. Anlaşma gecikince Tefvik paşa telegraflara atfen istemişti. Bu sırada Fransızlar eski nazırlarından Franclin Boyon'u gayri resmî bir şekilde Ankaraya göndererek anlaşma imkânları aradılar. Mustafa Kemal ,Hariciye

vekili Yusuf Kemal ve mareşal Fevzi Çakmakla beraber iki hafta Fransız nazırı ile müzakerede bulundu.

13 Haziran 1921 de Ankara istasyonundaki hususî dairede ilk toplantı yapıldı. Nazırın gösterdiği müşkülâta karşı daima 1. Eylül 1919 da ilân edilen Millî Misaktan bahsedildi. Nihayet Sakarya zaferi Fransızlara kudretimizi ispat etmiş olduğundan 20. I. Teş. 1921 de Ankara İtilâfnamesi imza edilmiş oldu.

Bu vesika ile Millî arzu ve istiklâlimiz ilk defa bir Avrupa devleti tarafından tanınmış oluyordu. Vakıa güneyde Suriye sınırımız 10. Ağu. 1920 Sevr muahedesinin tesbit ettiği şekle göre Ceyhan ırmağını takip etmek suretile şehirden 225 kilometre uzakta ,yani Adana şehri bizde , fakat kâğıt üzerinde kalan bu hükmü Ankara anlaşması gerçekleştirmiştir.

İTİLÂFNAMEİNİN TATBİKATI :
-----

13. Teşrinisani 1921 de Franklen ~~Böyük~~ Bouillon Paristen Adanaya geliyor. Ve 28. Teşrinsani. 1921 de Muhittin paşa ile müzakerelerde bulunuyor. 19 Kânunuevvel 1921 de nazıra ziyafet veriliyor . Ertesi gün Fransızlar Adanayı terk ediyorlar. Daha ertesi gün de kendisi ayrılıyor .

__KURTULUŞ__ :

30 Teşrinisani 1921 de Türk jandarmaları ve vali Hilmi bütün erkânı hükûmet geldi. Ertesi gün 1 kânunuevvel 1921 de hükûmet konağına bayrak çekildi. 5 Kânunusani 1922 de Piyer Lotinin Türkiyenin kalbi olduğunu söylediği Adanaya şanlı askerlerimiz giriyordu.

BÜYÜK ZİYARET :

16 Mart 1923 ve 7 Mayıs 1926 da Atatürk istiklâl ve mücadele

fikir ve ilhamının ilk defa aldığı Adanayı şereflendiriyordu.

Kahraman İnönü de 11 mart 1926 da Adanayı şereflendirmişti.

B- Yakın devirde Adana :

Adana şehrinin asıl inkişafı son senelerde olmuştur. Yerli ve ecnebi kaynaklar 19 uncu asır sonunda ve 20 inci asır başında şehir nüfusunu 20000- 30000 arasında gösterdikleri halde bu nüfus 20 inci asrın ortalarında doğru 70-80 bin arasında değişmektedir. Ve her sene şehirde nüfus artışı görülmektedir. Şehir daima istasyona doğru genişlemekte , yapılan binalar modern bir tarzda inşa edilmektedir .Bilhassa asfalt caddedeki evler betonarme ve her türlü tesisatı haizdir .

Yazın sıcak aylarında Adanalıların bir kısmı Toros yaylâlarındaki sayfiyelerine çıkarlar , bir kısmı da şehrin şimalindeki bağlara çıkarak sıcak ayları oralarda geçirirler. Buna mukabil pamuk hasadı mevsiminde şehir nüfusu civar bölgelerden gelen işçi külesile kabarır.

Adananın bu inkişafı , şehrin genişlemesini mucip olduğu gibi , bozuk kaldırımli , dar sokaklı , elektrik ışığından ve içilir sudan mahrum eski Adana yerine , yavaş yavaş geniş caddeli ve medenî ihtiyaçları birer birer tatmin olunan yeni bir şehir ikame etmiştir.

Adananın inkişafından , umumî harp seneleri içinde açılan Toros ve Amanos tünelleri ve yeni demiryolları sayesinde memleketin bir taraftan Suriyeye ve Diyarbakır bölgelerine , diğer taraftan İstanbula bağlanmasının ve ziraat ile sanayi sahasında tahakkuk eden terakkilerin tesiri vardır . Bugünkü Adana Türkiyenin pek mühim bir ziraat merkezidir.

C- İskân , mesken tipleri , eski ânit ve âbideler :

Adanada Balkan Harbinin ilânı tarihinden sonra Balkanlardan ve bilhassa Lozan muahedesinden sonra Alasonya ,Girit ,Selânikten gelen mübadil ve gayri mübadil muhacirler vardır. Umumî Harpte memleketlerinin Ruslar tarafından işgali üzerine hükûmetçe ve orduca görülen lüzum üzerine dahile sevkedilen Doğu mültecileri vardı. Bunların bir kısmı Türk , bir kısmı da Kürttür. Yine isyan ,şekavet ve muhtelif suçlar dolayısıyla Vekiller Hey'etince verilen karara göre Adanada mecburî ikamete tâbi eşhas vardır. Bunlardan Türk kültürüne temsili istenilen Boşnak ,Arnavutlar , Kürtler ve bilhassa Giritten gelen ve geldiklerinde hiç Türkçe bilmeyen mübadil muhacirler şehir dahilinde serpeştirme suretile iskâna tâbi tutulmuşlardır. Hepsi de her suretle muhite intibak etmişlerdir.

Adananın bol miktarda emvali metrûkesi olduğundan bütün kanunî istihkakları bu gayri menkulleri temin edebilmiştir. Artan ev, arsalar maliyece satılmış , arazi de yerli muhtaç çiftçilere tevzi edilmiştir. Bu suretle şehrin içinde tasfiye edilmemiş Rum ve Ermeni metrûkâtı olmasından geniş çalışma sahası bulmuştur .Müstahsil hale geçinceye kadar kolaylıkla iaşelerini temin edebilmiştir.

↓ Mesken tipleri :

Umumiyetle meskenleri iklime göre tasnif etmek doğrudur. Adana meskenlerini sıcak bölge meskenleri meyanında zikretmek lâzımdır. İnşaat tekniği ve malzeme cinsi itibarile meskenlerimizi tetkik edelim :

Yalnız bu tetkiki yapmadan evvel eski meskenleri gözden geçirelim .

Adana çok eskiden kurulmuş bir şehirdir.Şehir bir tepe üzerine kurulmuş , zamanla batı ve şimale doğru inkişaf ederek bugünkü şeklini almıştır. Eski Adana şehrinin evleri geniş bir avlu içine inşa edilir.Avludan merdivenle açık bir avluya çıkılır.Sofa geniştir , arka tarafında odalar vardır.Odaların harice pencereleri yoktur .Yalnız sofa tarafına vardır.Pencereler dar ve uzundur . Tavan yüksektir , evin üstü toprakla örtülmüştür ve düzdür.İşte yazın şehirde kalan insanlar bu düz damlarda yatarlar.Evler umumiyetle iki katlıdır.Zemin kat depo olarak kullanılır. Altev tâbir edilen bu depolarda hukubat ve pamuk saklanır.Çiftçi bir memleket olduğu için hemen her evde depo bulunur. Üst katta bulunan odaların teşkilâtı şu şekildedir : İki veya daha ziyade olan odalar arasına bir sofa yapılmıştır.Bu sofanın iyi görünmesi için eyvan tâbir edilen bir kemerle süslenmiştir. Sofanın önünde ve yan tarafa doğru uzanmış bir kısım daha vardır ki buna taht denilir.

Adanada bulunan ve yanyana bir sıra üzerinde bulunan odalar vardır ki bunların hepsi bir ev teşkilâtı gibi , fakat ayrı ayrı insanlar tarafından kiraya tutulan avlu denilir . Meselâ Gazi avlusu gibi. Bu avlularda eskiden müslüman , ermeni aileleri birlikte otururlardı. Şimdi buna benzer avlulara Adanada pek az tesadüf edilmektedir . İşte Adana evlerinin klâsik plânı böyledir .

İnşaat malzemesine gelince :

Umumiyetle kârgir inşaat ilerlemiştir. Ahşap fantazi kısımlar için kullanılmıştır.Ekseriya evler tuğla ve taştandır. Bilhassa eski evler taştan gayet kalın duvarlı inşa edilmiş , bugün halâ 4-5 asırlık evler mevcuttur. Duvar kalınlıkları 50 - 60 cm. arasındadır.280 sene evvel Ulu cami civarında inşa edilen ve padişah

mensuplarından birinin evi olan ve eskisaray tâbir edilen evin duvarı 150 santimetre kalınlıktadır. Ev bir kale gibi muhkem yapılmıştır. Evin altında bir mahzen vardır , bu mahzenden bir dehlizle Adana şehrinin dışındaki bahçelere çıkılır.

Şehir civarında bilhassa Seyhan nehrinin her iki tarafında ve bahçeler içerisinde Huğ denilen evler vardır. Bu meskenler ya kamıştan veyahut kerpiçten yapılabilir . Bir veya iki katlı olabilir. Ahşap evler yalnız bağlarda inşa edilmiştir. Umumiyetle iki katlıdır.

200 ve 600 sene evveline kadar Adana evleri bu şekilde olmakla beraber bugünkü modern inşaat eski inşaatı tamamen değilse de kısmen unutturmuştur. Yeni yapılan villa ve apartımanlar eski klâsik tiplerine hiç benzemez. Bugün hemen hemen eski tipler yerine yenileri kaim olmaktadır.

Şehir içinde bulunan eski anıt ve âbideler :

Müze : 1924 senesinde Caferpaşa medresesinde açılmıştır. Kuruluşunda 145 parça eser vardı. Müze 1929 da Buğday pazarındaki Rum klisesine taşınmıştır. Aynı yılda Ramazan , Şeyh ve Arıkoğulları medreselerinde bulunan yazma , basma eserler de toplanmıştır. Sonra Çarablus , Urfa , Cebelibereket , Silifke ,Muttan ,G.Antep , Maraş 'dan çıkarılan eserler getirilmiştir. Carablustan gelen Hitit eserleri Ankaraya nakledilmiştir. 1932 de Kadırlıde bulunan Roma imparatorlarından Adrien'e ait tunç heykel , İstanbul müzesine gönderilmiştir. Müze ev ve iş eşyaları ile birlikte bir Türkmen çadırı yapmıştır. Bir de Türkmen kızı ve atının mankeni ve kopuzdan üç telli saza kadar saz âletleri koleksiyonu da vardır. Av ve atıcılık âletleri 831 meskûkât , Asurlulara ait 13 ,Eti 374 , Romaya ait 407 ,Bizansa ait 251 , Selçukilere ait 33 , Osmanlıla-

ra ait 64, diğ er devirlere ait 202 , etnografya eşyasına ait 274 parça eser ,80 yazma eser ,916 eski basma eser vardır.

Ramazanoğlu kütüphanesinde 865 basma ve 125 arapça basma ve yazma ,27 muhtelit yabancı dillerden basma 1112 Türk harfleri ile kıymetli eserleri vardır.

Tepebağ : En eski Adananın belki Etiler zamanında mevcut şehrin ortasında bir tepedir .Burada 1936 müze müdürü Rıza Yalğın tarafından sondaj yapılmıştır. Çıkan parçalar Eti , Greko- Romen , Bizans ve islâmî çağlara ait devirler geçirdiğ i anlaşılmaktadır.

Seyhan köprüsü : (Taşköprü) , Taşköprü Romen Adrien devrinde yapılan Adananın en eski bir eseridir. VI. asırda Bizans imparatoru Justiyen tarafından islâm olunduğ u anlaşılmaktadır. Uzunluğ u 310 metredir . 20 gözü vardır , 16 m. irtifaa maliktir. Evliya Çelebinin seyyahatnamesinde bu köprüyü ş u satırlarla anlatır :

" ..... cisri azîm Tekyanus binasıdır. Lâkin Memun halife tarihleri vardır. Ve cümle 16 takı kisradan nişan verir azîm gözlerdir ve beş göz dahi gayri cesir gözleri gibi küçük gözlerdir .Anlar ile cümle 21 göz cisirdir . Ve ş arktan garba tulü 550 germe adımdır."Mazide bu köprünün siyasî ve iktisadî ehemmiyeti çok büyüktür. İskender ,Dara ve Yavuz orduları canlı bir tarih gibi geçtiler. Bu köprü aynı zamanda şehrin anahtarı mesabesinde idi. Ş ehre girerken büyük kapıları mevcuttu. Akşamları bu kapılar kapanır ve muhafızlar nöbet beklerdi. Köprünün şehre bitişik kısmında büyük bir kale vardır.Bu kale bilhassa Mısırlı İbrahim paşa tarafından yıktırılmıştır.

Daha eski zamanlarda bu köprüden müruriye alınır ve şehrin varidatına destek yapılırdı. Aynı zamanda köprünün yanına kurulan

dolaplarda şehrin su ihtiyacı temin olunurdu.

Fatih millet kütüphanesinde rastladığım yazma eserler arasında 851 sayılı Usküdarlı Mustafa Dedenin 1145 de vakfeylediği seyyahatnamesinde : iki kapılı muazzam köprü vardır. Bağlar oturur ve bir dolapla şehre su çıkar denilmektedir .Halihazırda Seyhan köprüsünün ne kapıları ne de dolabı mevcuttur .Köprünün orta kısmı dardır. Ve karşılıklı yük arabalarının geçmesine müsait değildir.Vaktile oraya vali Avidin paşa zamanında ahşap küçük bir yazlık gazino yaptırılmış ve İstanbuldan ince saz hey'eti getirilerek halka gece hayatı aşılanmıştır (1881) de.

Köprü müteaddit defalar tamir edilmiştir.Mısırlı İbrahim paşa Adanadan ayrılırken köprü başındaki baruthanenin yakılması ile köprüde mühim hasar olmuştur. 1845 yılında Adana valisi Kel Hasan paşa zamanında hasara uğrayan kısım müthiş bir selin gelmesiyle mürrema mani teşkil edecek kadar büyümüştür. Nihayet (Bolulu Irgatoğlu) namındaki müteahhit köprüyü esaslı surette tamir etmiştir.

Vali şair Ziya paşa tarafından son tamiri 1878 yılında yapılmış , etrafında korkulukların kurulmasıyla birçok kazaların önüne geçilmiştir.Ziya paşanın bu himmeti Nazım paşanın şu manzum kıt'asıyla tesbit edilmiştir.

Dedi itmamına mektupçu Nazım Gevherin tarih

Ziya paşa yeniden yaptı cisti Seyhanı

Eski kale harabesi : VIII . asırda (H:160) da Abbasiler devrinde yaptırılmıştır. Şimdi kale kapısı denilen köprü başında bir iki duvar artığı mevcuttur.

Ağca Mescit : Bu mescit Türkmen beylerinden Ağaca tarafından yaptırılmıştı. Bina cami olarak Adananın en eski yapısı budur .Mihrabı ve bilhassa kapısı müzeyyendir .Mescidin her tarafı Selçuk tar-

zı mimarisinin zengin ve küçük bir nüanesini taşır. Halen harap ve kapalı olan bu mescidin san'at bakımından değeri Adanada bulunan diğer Selçuk-Osman eserlerinden çok üstündür .Yalnız kapısının oymalı kısmı insanı hayran bırakmağa kâfidir.Mescidin yapılış tarihi hicrî 812 dir.Bu tarihi ve bu tarihten daha evvelki tarihleri taşıyan Adanada hiç bir cami ve bina yoktur. Mescit müteaddit tamirler görmüştür.Ne yazık ki kapısındaki oymalı iki kuş resmi kaldırılmış yerine şair Hayret efendinin kât'ası yerleştirilmiştir. Eskiden bu iki kuş mescidin inşa tarihini gösteren yegâne vesikadır. Eskiden iki kuş resmini ihtiva ederken kıymetini takdir edemişlerdi. Eskiden yapılan cami , şeşme,han ve sairenin bina edildiği tarihi mutlaka bir yazı ile tesbit etmek keyfiyeti umumî değildi.Tarihlerin yazısı ,yani tesimli veya bir ~~şimşek~~ remizle tesbiti daha mühimdi. İşte Ağca mescidin iki kuşu da böyle bir remizle inşa tarihini bildirmekteydi.Malûmdür ki (Kuş) elbette 406 rakamını ihtiva eder. İki kuş ise 812 rakamını gösterir. İşte bu rakam Ağca mescidin kuruluş tarihidir .Bu mescidi yaptıran Pirî paşa vakfiyesinde adı geçen Ramazanoğullarından veya onların ümerasından olduğu söylenmekte ise de o vakfiyedeki Ağca beyin mescidi yaptıran Ağca ağa ile al^akası yoktur. Yukarıda söylendiği gibi Türkmen Ağca ismini fazlaca kullanırlar , saniyen bu mescit Ramazanoğulları Adana şehrinin içerisine girmeden evvel yaptırılmıştır. Mescit 1284 hicrî yılında Hasan ağa ve daha evvel Hicrî 1246 yılında Hacı Ali bey tarafından tamir ettirilmiştir.

Vakıf sarayı : Adananın en eski binasıdır.900 hicrî senesinde Ramazanoğlu Halil bey tarafından yaptırılmıştır.Binanın 1494 yılında inşa edilmiş bulunması ve sultan Muradın buraya misafir edilmiş olması ayrıca kıymetin tarihiyesini arttırmaktadır.Bir rivayete na-

zaran bu binanın aslı papazların ikametgâhı iken Halil bey tadilen kendisine ikametgâh ittihaz eylemiştir.4 cü Muradın Bağdat seferine giderken üç gece misafir kaldığı bu bina Ramazanoğlu vakfına ait olarak mütevellî ve vakıflar idaresince muhafaza edilmektedir .

Ramazanoğullarının evi : (Hicrî 900) de Halil bey tarafından harem dairesi olmak üzere yaptırılmıştır. Kitabesi vardır. Şimdi ev olarak kullanılmaktadır. Ramazanoğulları selâmlık dairesi : şimdi Tuz hanı denilen bu bina (Hicrî 900) de Halil bey tarafından yaptırılmıştır. Şimdi han olarak kullanılmaktadır.

Ulucami karşısındaki mescit : Ramazanoğullarından Halil ve Pirî beyler tarafından (Hicrî 898) de yaptırılmıştı. Şimdi mağaza halinde kullanılmaktadır.

Ulucami medresesi : (Hicrî 947) de Pirî bey tarafından yaptırılmıştır.

Yağcamî (eski cami) : Esası klise iken camiye tahvil olunmuştur. Mihrap ve kapı kısmı sonradan ilâve olunmuştur. Caminin klise-den tahvili ve yeni şekle konulması 906 hicrî yılında vukubulmuştur ki milâdî 1500 senesinde rastlamaktadır. Bu hususta mevcut kitabenin tercümesinden (Hicretî nebeviyyenin 906 senesi zilkaade ayının iptidasında Garslı Büyük bey Halil Ramazanın mescidi tecdit) ettiği anlaşılmaktadır.

Mimar Sedat Çetintaş'a göre bina plânı ve dahilî teşkilâtı itibarile şaşmaz bir Selçuk camiidir .Tuğladan yapılmış olan mimarisi bilâhare yıktırılmıştır. Bu caminin cümle kapısında ise şu yazının arapçasını okumaktayız: (Pek kıymetli Mansuruna mazhar olsun ; birinci Selimin oğlu birinci Süleymanın zamanı devletlerinde Halil bey oğlu ümerayı kiramdan Pirî bey bu medreseyi inşa ve camiî temin eyledi.

Caminin medresesi ise hicrî 960 yılında sonradan inşa edilmiştir. Caminin biricik değeri kliseden tahvil edilmiş olmasıdır.

Bu camiye halk arasında Yağcami denilir . Bu isim vaktile bu caminin kapısında haftada bir defa (Yağpazarı) kurulmuş olmasından dolayı verilmişti.

Yağcami medresesi : Yağcami avlusunda Pirî bey tarafından aynı tarihte yaptırılmıştır. Güzel bir dershanesi vardır.

Helhal camii : Pirî bey tarafından hicrî 898 de yaptırılmıştır. Hasır pazarındadır , fakat kitabesi yoktur.

Ulucami : İnşasına 1507 de başlanıp 1541 tarihinde hitam bulan Ulucami Adananın san'at bakımından en mükemmel ederidir. Cami muhtelif senelerde inşa edilmiş Arap , Selçuk ve Osmanlı tarzı mimarisini bir araya toplamıştır. Camiye hicrî 913 senesinde Ramazanoğlu Halil bey tarafından başlanılmış ve bir kısmı ikmal edilmiştir. bil^ahare oğlu Pirî paşa bu inşaatı tevsi ederek caminin garp kısmını ikmal etmiş ve minaresini de yaptırmıştır.

Camide üç kitabe vardır .

1- Şark kapısındaki kitabede şu satırlar vardır :(Allah yardımcılarını mansur ve muzaffer buyursun - Ramazanoğlu Halil bu camii inşa etti). Bu kitabe hicrî 913 senesinde yapılmıştır.

2- Garp kapısındaki kitabenin tercümesinde ise : (948 senesi muharreminde Ramazanoğlu demekle meşhur merhum Halil beyin oğlu ümerayı benamdan Pirî paşa - birinci Sultan Selimin oğlu 1 ci ü Süleymanın zamanı devletinde bu camii şerifi yaptırdı) denilmektedir . Görülüyor ki , Halil bey tarafından bir kısmı inşa edilen camiin , diğer kısmı oğlu Pirî paşa tarafından yaptırılmıştır.Esasen Halil bey caminin inşasına başladıktan üç sene sonra ölmüştür. Daha evvel Yavuz sultan Selimin Mısır seferinde ona tâbi olmuş ve hükümranlığı altına girmişti.Onun içindir ki ,ikinci kitabede 0 s-

manlı padişahlarının ismi zikredilmektedir .

3- Minberin kitabesinde ise şu satırları okumaktayız.

(Cenabıhakkın inayetile 929 senesinde bu mescidi mübareki Halil Ramazanoğlu Pirî ikmal etti.)

Cami arap tarzında olup minber tamamen Osmanlı tarzı mimarisinde yapılmıştır. Mihrabında güzel selçuk motifleri de görülmektedir.

Caminin minaresi bilâhare Pirî paşa tarafından yaptırılmış olup burada kitabe yoktur. Bu caminin bir kısmının daha eski zamana ait bulunduğunu ve bir çeşme olarak bulunduğunu değerli mimarlarımızdan Sedat Çetintaş iddia etmektedir .

Ulucaminin en eski parçası olarak gördüğümüz bir kısım vardır ki bu da garbişimalî köşesindeki çeşmedir .Bu çeşme nefis bir Selçuk eseri olduğuna göre Ramazanoğlu Halil beyin camiini kurmadan evvel burada bir selçuk eseri bulunduğuna hükmedebiliriz . Bugün bu köşeden caminin aksamından gibi duran bu çeşme buranın en kıdemli sahibi olduğu halde caminin malı değildir. İleride ciddî tetkikler bu noktada da bizleri lââyikile tehvîr edecektir .

Meşhur Evliya Çelebi Ulucamiden bahsederken Hayranlığını şu satırlarla ifade eder :

(..... velhasıl Cenabı Barinin ihsanı üzere ekalimi seb'ada çok âsarı acaip ve sihri icazı garip binayı musannalar gördüm. Ama bu camide olan ruhaniyet ve hulûsı kalp ile olan ibadeti bir camide görmedim. Zira sahibil hayrat gaza malile bina eylemiş bir camii münevverdir . Elhasıl misli bu arzı mâmurda yoktur.)

Hasanağa camii : Bu caminin güzel bir şekilde yapılmış olması rivayetlere göre banisinin katledilmesine sebep olmuştur. (Hasanağa) Ramazanoğullarının istihdam eylediği bir adamdır. Kendisi gerek âa-

lil beye ve gerekse onun oğlu Pirî beye hizmet etmiş ve işlerine nezaret eylemiştir.

(Ulucami)nin inşasına da nezaret eyleyen Hasan ağa oradan arttırdığı malzemem~~in~~ ile bu camii yaptırmıştır. Aynı ustaların her iki camide çalıştırılmış olması mimarî bir bakışla da sabittir. Bu cami ikmal edileceği sırada Ramazanoğlu gezmiş ve kendi camiinden tasarruf edilen malzemedan yapıldığına veyahut bu caminin bazı kısımlarının daha güzel olmasına kızarak Hasan ağayı katlettirmiştir. Rivayete göre başı vücudundan ayrılmış ve cesedi caminin avlusunda bir çukura atılmıştır.

Hasan ağa caminin inşası tarihi bu sebeple meçhuldür. Mimar Sedat Çetintaşa göre 926 hicrî yılında tarih kurumunun bu havalide tetkikat yapan fotoğrafçısına göre 990 da caminin inşası itmam edilmiştir.

Cami murabba bir şekilde olup kubbesine yaklaştıkça müseddes bir şekil arz etmektedir .Minaresi , minberi ve mahfili gayet müzeyyen ve kıymetlidir . Caminin içerisinde bazı çiniler de vardır.

Ahşap mahfili bilhassa san'atkâranedir .1913 yılında avlu duvarı yapılmış ve bir kapı ilâve edilmiştir.Hasanağa caminin tamiri Hamdi paşazade tarafından hicrî 1229 da ikmal edilmiştir.

Kemeraltı (Savecibey camii) : Tarsus kapısındadır.Adananın en eski camilerinden Evliya Çelebinin seyyahatnamesinde adı geçen bu cami Saveci oğlu Mustafa ağa tarafından yapılmıştır. (Tarihi hicrî 1058) -(1648) dir .Minaresi bilâhare tamir edilmiştir .Küçüklüğüne nazaran müdavimi çok olan bir camidir .Kıymeti mimarisi yoktur.

Yenicami : Antakyadan hicret ederek Adanaya yerleşen Abdurez-zak Antakî tarafından 1724 (Hicrî 1137) tarihinde yaptırılmıştır.

Bu caminin biricik kıymeti mimarisindeki nefasettedir.1730

senesinde Ali paşa tarafından ikmal ettirilmiştir.

Yeşilcami : Tepebağ yolu üzerinde halen harap bir vaziyettedir. Adına (Yeşilmescit) denilmesinin sebebi kubbesinin üzerindeki kiremitlerin yeşil renkte olmasıdır. Yaptıran (Gencioğlu) Gencizadelerdir. Tamir tarihi 1216 da olmuştur.

Saat Kulesi : 1882 yılında Adana valisi Abidin paşanın himmet ve gayretile yaptırılmıştır.

Adanada bundan başka birçok inşa edilmiş mimarî kıymette eserler mevcuttur. Mesel^a Alemdar mescidi : Alemdar oğlu Hacı Hasan tarafından hicr^ı 1163 de yaptırılmıştır . Sonra Yortan mescidi ve Be-destan çarşısı vardır.

D- N Ü F U S :

Şehrin nüfusu 19 uncu asır sonlarında nüfus 30,000 kadar tahmin ediliyordu. Bu nüfus içinde ekseriyeti teşkil eden Türklerden başka bir miktar Ermeni ,Rum ,Yahudi ve Suryanî bulunuyordu. Ayrıca yazın muayyen aylarında şehir nüfusu , pamuk hasadı için Suriyeden ve diğer komşu bölgelerden gelen 15- 20,000 işçi ile artıyordu. 1909 ilkbaharında şehrin mühim bir kısmı , büyük bir yangın neticesinde harap olmuştur.

Şehrin nüfusu 19 cu asrın sonunda Vital Guinet'ye göre şu şekildedeydi:

13,000 müslüman ,12557 katolik ermeni , 5000 Gregorien ermenidir . Buna göre şehrin nüfusunun mevcudu:30,557 idi.

1927 sayımında şehrin nüfusu 72,566 dir. Bunun 34,105 kadın , 38,561 erkektir.

1935 senesi nüfus sayımında şehrin mecmu nüfusu 76,473 dür. Bunun 40,464 i kadın , 36,009 erkektir. Sonra 1940 sayımı ile nüfus miktarı 89,990 na yükselmiştir. Bu rakamlara dikkat edilirse 1927 sayımı ile 1935 sayımı arasında Adana şehri nüfusunda büyük bir artış görülür. Fakat sayım esnasında ziraat vaziyet dolayısıyla birçok şehirlinin köylerde ve tarlalarda henüz işlerini bitirmemiş olmaları göz önüne getirilecek olursa hakikî nüfusun daha fazla olduğu görülür.

Şehir nüfusu bilhassa yaz ve kış arasında büyük bir değişiklik gösterir. Nüfusun bir kısmı yazın tarlalara dağılır , şehrin nüfusu azalır. Halbuki kışın şehrin nüfusu artar ve köylerden gelen ameleler fabrikalarda çalışırlar. Adananın yerli ve eski halkı çok azalmıştır.

Adana şehrinde görüldüğü gibi diğer kazalardaki nüfus gittikçe artmaktadır. Bunun başlıca âmili köylerimizimizin köylerini birçok se-

beplerle bırakıp şehre gelmiş olmaları teşkil eder. 1935 sayımında Adana şehri nüfusunu tetkik edecek olursak bazı noktaları görürüz ki yaş gruplarını yüzde nispetlerle 25 yaşından küçük olan erkek nispeti nüfusun % 57,3 , kadın ise nüfusun % 54,9 nu teşkil etmektedir. 25- 49 yaş arasında bulunan erkek , nüfusun % 32,9 nu , kadın ise % 32,9 nu ; 50 - 74 arasında bulunan erkek nüfusun % 9,2 ni kadın ise % 11 ni teşkil eder. 1478 1214 698 589 1387

Görülüyor ki , Adana şehrinde kadına nazaran erkek nüfusta salkatlık daha fazladır. Sonra Adanada ecnebi ânasırın nüfus üzerine tesiri pek fazladır. 886 900 814 1814 970 972 1342 3755

	Kadın	Erkek	Miyük	Küçük	Yerli				
Adana	2962	2967	1721	1725	3446	2241	2245	4487	7933
Kocayesir	1921	2315	822	1039	1871	1109	1100	2209	4080
Sarıçam	1991	2073	981	952	1933	1010	1121	2151	4054
Karşıyaka	825	826	382	403	785	443	423	868	1691
Boynuz	1205	1217	475	384	859	730	735	1465	2322
Cumhuriyet	1441	1845	711	722	1433	1116	1123	2239	3672
Hürriyet	1326	1631	736	840	1576	790	791	1581	3157
Alidede	2908	3030	1167	1185	2352	1741	1845	3586	5938
Sarıyakıp	1240	1446	605	531	1056	633	699	1330	2686
Yanarlı	1343	1804	725	957	1682	623	847	1470	3152
Kurtuluş	274	315	142	149	291	152	165	307	589
Reşatbey	1510	1834	730	744	1474	780	790	1570	3029
Genalpasa	482	433	223	224	447	300	209	509	1006
Koprulu	511	567	207	205	412	304	362	666	1078
Arıkaya	1903	1848	802	758	1560	1101	1090	2151	3791
6 Nispetiye	1554	1789	649	802	1451	905	987	1872	3323

Mahalle Maha	Kadın	Erkek	Büyük	Küçük	Yekûn
Karasoku	789	710	417	357 374	372 353 725 1499
2 Tepebağ	2348	2203	1187	2217 1030	1161 1173 2334 4551
3 Türkocağı	563	665	342	284 626	220 381 601 1227
4 Mestanzade	1390	1406	830	830 1669	560 576 1136 2805
5 Ulucami	1409	1198	708	497 1205	701 707 1408 2613
6 Kayalıbağ	1333	1268	1116	1478 2594	1521 1211 2732 5326
7 Döşeme	2637	2689	605	1478 1214	698 689 1387
8 İstiklâl	1967	1820	916	805 1721	1051 1015 2066 3787
9 Mıdık	1344	1536	628	560 1187	716 976 1692 2879
10 Kuruköprü	1870	1886	900	914 1814	970 972 1942 3756
11 Hanedan	2962	2967	1721	1725 3446	2241 2246 4487 7933
12 Kocavezir	1921	2519	812	1059 1871	1109 1100 2209 4080
13 Sucuzade	1991	2073	981	952 1933	1010 1121 2131 4064
14 Karşıyaka	825	826	382	403 785	443 423 866 1651
15 Seyhan	1205	1217	475	384 859	730 733 1463 2322
16 Cumhuriyet	1441	1845	711	722 1433	1116 1123 2239 3672
17 Hürriyet	1526	1631	736	840 1576	790 791 1581 3157
18 Alidede	2908	3030	1167	1185 2532	1741 1845 3586 5938
19 Sarıyakup	1240	1446	605	351 1356	635 695 1330 2686
20 Çınarlı	1348	1804	725	957 1682	623 847 1470 3152
21 Kurtuluş	274	315	142	149 291	132 166 298 589
22 Reşatbey	1510	1534	730	744 1474	780 790 1570 3029
23 Cemalpaşa	482	433	273	224 497	300 209 509 1006
24 Köprülü	511	567	207	205 412	304 362 666 1078
25 Akkapı	1903	1848	802	758 1560	1101 1090 2161 3751
26 Mirzaçelebi	1554	1769	649	802 1451	905 967 1872 3323

88775

Şehirde gayri müslim adedi şu şekildedir : 261 erkek ,233 kadın vardır. Museviler ise ,erkekleri 161 , kadın unsuru 139 dur .

Nüfusun medenî hal itibarile ayrılışı şöyledir :

<u>Medenî hal</u>	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Yekûn</u>
Bekâr	23782	17334	41116
Evli	15634	14387	30021
Dul	834	4020	4854
Boşanmış	166	238	404
Meçhul	48	30	78
	-----	-----	-----
	40464	36009	76473

Sonra şehirde okuma yazma bilen nüfusun % 397,3 erkek ve % 171,8 kadındır. Okuma veyazma bilmiyenler nüfusun % 597,6 erkek ve % 824,5 şî kadındır.

Din itibarile 75,979 islâm geri kalan unsurların hepsi gayri müslimdir .

a) Adana nüfusunun muhtelif bakımdan tetkiki :

Türklerden başka Adana şehrinin eski halkından olan (Fellâhlar veya Arapuşakları) denilen Nuseyrfiler ekseriyeti teşkil etmişlerdi. Şimdiki halde Rum ve Ermeni ekalliyetleri Cumhuriyetin ilânından sonra mübadeleye tâbi olarak memleketten çıkarılmış olduğundan şehirde başlıca unsurlar olan Türk , Alevî , Nuseyrfî ,Kürt ırklarını ele almamız icabeder.

Adana şehrindeki Türkler :

Bu Türk camiası halis Oğuz soyundandır. Bunlar ilkönceleri Fa-tih asker , sipahi , timar ve zeamet sahipleri beyler ve diğer işçi halk zümresinden idiler. Gitgide şehrin iktisadî ve içtimâî ehemmi-

yeti arttıkça etraftan köy ve ~~kasabalar~~ göcebe aşiret halkından olan bir çoğu gelip şehirde yerleştiler. Bunların antropolojik vasıfları Türkmen- Yürük tiplerini gösterir .İklimin sıcak olması dolayısıyla yerli halk tamamen esmer renktedir . Türk unsurunun dil , âdet ve türeleri diğer Anadolu halkından ayrı değilse de cenuba mahsus bazı hususiyetler hasıl olmuştur. Türkler yakın zamanlara kadar Nuseyri-lerden kız alıp vermediklerinden onlarla ihtilât etmemişlerdir .Adana Türk halkının mezhepleri Sünnî - Hanefîdir .

Alevî - Nuseyriiler :

Nuseyriiler Toroslarda oturan Alevî tahtacılar benzer. Kendilerinin de itiraf ve teyit ettiklerine göre asılları Horasandan ,Abbasiler zamanında cenup hudutlarına getirilip yerleştirilen Türkmenlerdir. Ancak mezhepleri Alevî olduğundan cenup hududunda Lâzkiye ,Antakya havalisinde Arap kültürü ile daimî temasta kaldıklarından ve Nuseyriilik âyin ve erkânının arapça olmasından dolayı Arap dilini benimsemişlerdir .Halbuki Arapçayı öz Araplar gibi asla konuşamazlar. Öz Araplar da bunları öz Arap olarak kabul etmemişlerdir.

Adana şehrindeki Kürtler :

Kürt unsuru Adananın fethi tarihindenberi doğu vilâyetlerinden gelip yerleşen halktan ibarettir. Bunların da yarısından fazlası Alevîdir .Esasen bu Alevî Kürt denilen halk aslen Türk olup Nuseyri Türklerin araplaştığı gibi Kürt camiası arasında uzun zaman kalıp kürtleşen Türklerdir .

Adana şehrinde yerleşen bu kürtleşmiş vatandaşların birçoğu büyük mikyasta çiftçi ve âkar , emlak sahibi olmakla beraber ekseriyeti pamuk tarlalarında ,fabrikalarda işçi ve hammad olarak çalışırlar. Bunlardan hiç bir vakit kürtlük iddiasında bulunmayıp Türk halkına karışmış iyi vatandaşlardır. Bunlardan başka istatistikce

görülen ekalliyetler nüfusca pek az olduklarından burada tetkike lüzum görmedik. Ancak şehirde 300 - 500 arasında Boşnak ve yine bu miktarda Girit muhacirlerinden Rumca konuşan müslüman halk ile bir miktar Rumeli ve Arnavutluk mübadilleri vardır. Boşnaklar dil ve milliyetlerini korumakta çok muhafazakâr oldukları halde sünñ müslüman akidesini gütmekte çok mutaassıptırlar. Bu itibarla Türk camiasından ayrılmak istemezler. Giritli halk ise ancak Rumca konuşur. Fakat milliyet itibarile Türk olduklarını bilirler. Bunlar da zamanla büyük Türk milleti kazanında kaynayıp kaynaşacaklarında şüphe yoktur.

Adana , son nüfus sayımında 89.000 ni bulan nüfusla Türkiyenin 4 üncü büyük şehridir.

× E- Adana şehrinde kültür vaziyeti ve faaliyeti :

Şehirde günden güne mektepler ve talebe adedi çoğalmaktadır. Vilâyet merkezi olan Adanaya civardan talebe gelir .Zira Orta ve Teknik öğretime ait her çeşit okul vardır. Bu itibarla bir talebe pansyonuna şiddetle ihtiyaç vardır.

1908 de Sultanî kız ve erkek muallim , ziraat ve sanayi mekteplerinin talebe mevcudu 1000 den fazla değildi.

Cumhuriyetin ilânından evvel Adana şehrinde ilkokul öğretmen sayısı 80-90 talebe sayısı 3000 ni geçmezken bugün üç misli artmıştır. Cumhuriyetin ilânından sonra bütün faaliyet ve vasıflarını kendinde toplayan ve bir saat gibi işleyen Adana şehrindeki okullarımız hakikî mânasile ve bugün için gençliği terbiye ve yetiştirmek kudretindedirler. Fikir ve ahlâkî bir terbiye kurumu halinde gelişen okullarımız kendi mesai ve malî kudrtei nispeti dahilinde okullarında talebe istifadelerini temin maksadile birçok kitapevleri açmışlar ve veliler ile elbirliği yaparak okullarına da ders araçları kazandırmışlardır.

Fakir çocukları koruma kanunları yurdumuzu tanıtma hizmetinde (talebe haberleşme kolları) nin gördükleri hizmetler takdire lâyiktir. Bununla beraber okullarımızda batıl itikatlarla mücadele kolları hiç durmadan çalışmışlar . Asrın icaplarına uygun ve münevvet bir takebe kitlesi meydana getirmişlerdir .

Şehirde mevcut olan mekteplere bakacak olursak 1926 yılında kız enstitüsü açılmıştır. Kurulduğu vakit 60 talebesi vardı. Halbuki 1000 inaşan talebesi mevcuttur.

Ziraat okulu :

1910 yılında kurulmuştur . Bölgesine damızlık ve iyi fidan temin etmektedir.

San'at okulu :

Mektep 1941 de açılmıştır. Birçok atleyleri ihtiva etmektedir. Ulucami karşısında san'at okulunu Bahri paşa açmış , ondan sonra bir kaç defa kapanmıştır. Cumhuriyet hükümeti muvakkaten bu binayı tekrar açmış , şimdi eski istasyon tarafında 1,5 milyon lira tahsisatla yeni bir bina yaptırmaktadır. Mütedavil sermayesi 1,5 milyon liradır. Şimdiki binada da yapı usta okulu açılacaktır. Bu yıl Adanada bir de köy ebe okulu için bina aranmaktadır.

Ticaret lisesi:

Bu mektepte 1925 yılında açılmıştır.

Kız lisesi :

Amerikan kolleji lâğvedildikten sonra yerine kurulmuştur. Tesis tarihi 1932 dir . lisenin talebe mevcudu 1000 i geçmektedir . Öğretmeni 40 tanedir .

Erkek öğretmen okulu:

Evvelâ yalnız erkeklerin bulunduğu mektepte 1941 ,1942 yılında muhtelit olmuştur. Açılış tarihi 1909 dur .

Erkek lisesi bugün kız lisesinin bulunduğu bina eskiden vali Abidin paşa tarafından hicrî 1299 yılında Rüştîye mektebi olarak açılmıştır. 1934 de eski kız öğretmen okuluna taşınmıştır. Talebe mevcudu 1000 geçmektedir .

27 ilkokul , 162 öğretmen ve talebe mevcudu 8862 dir . B_u mekteplerden başka birinci ve ikinci orta okullar da vardır.

<u>Adanada okul adı</u>	<u>Okul sayısı</u>	<u>Öğretmen</u>	<u>Talebe</u>
Lise	4	83	
Orta okul	2	48	
Öğretmen okulu	1	15	
San'at okulu	2		

Şehirde matbaalar :

Türksözü matbaası :

Yeni Adana matbaası

Bugün matbaası

Seyhan matbaası

Şehirdeki kütüphaneler :

Ramazanoğlu kütüphanesi

Halkevi kütüphanesi

Müze "

Bunlardan başka mekteplerin hepsinde küçüklü büyüklü kütüphaneler mevcuttur .

F- Belediye işleri :

Adana şehrinin eskiden görüp te bir kaç yıldır görmeyen bir insanı tekrar şehrimize geldiğinde ilk gözüne çarpacak ve kafasında iz bırakacak olan şey şehrin imarı ve güzelleştirilmesi olacaktır. Her yıl faaliyet ve imarla geniş bir çiftçi ülkesi olan Adana şehri Belediyenin bütçesi nispetinde modernleştirilmektedir . Kuvvetli ve bol bir elektrik ziyası gözleri kamaştırırken şehre giren asfaltın inti-

zamlı , mezbaha ve parkların bilhassa yolların temizlik işlerine çok itina göstermektedir . Şehrin elektrik ihtiyacını şehrin içinde kurulan ve gaz ile temin edilen fabrikadan elde edilmektedir .Parklar mezbaha , baraj bütün yorgunlukları dindiren meziyetile mesire yerleridir . Bunlar arasında Bürücek ve Adananın 48 Km. cenubundaki Karataş dünyanın en sevimli , ılık bir denizine , ince kumuna malik tabii bir plâğıdır.

Adanada mezbaha 1931 senesinde yapılmıştır. Ve modern bir müessesedir . Şehrin et ve buz ihtiyacı ile beraber yağ , peynir , portakal ve sair maddelerin bozulmaması için depo vazifesini gören mezbaha Adananın ezeli bir ihtiyacını tatmin etmektedir .Belediyemiz şehrin sularını Seyhan ımağından gayri kuyu , tulumba , arteziyenlerden temin eder. Ordu , Halkevleri ,Yağcamii , Kuruköprü helâsı yanı Namık Kemal ilkokulu bahçesi ve sebze hali içinde su ~~depoları~~ depoları vardı . Seyhan ve tulumbalarda fazla miktarda kireç ve saire bulunduğu için içilmez . Onun için belediye muhtelif yerlerde halk için çeşmeler yaptırmıştır. Dilberler Sekisi denilen yerde 18 .7.1936 da temeli atılan ve 367877 lira bedel ile şehrin bütün içme ve kullanma ihtiyacını karşılayan su tesisatı yapılmıştır. Şehre borularla su gelmektedir.

Parklar :

Ulus Parkı cumhuriyetten önce yapılmış ve sonra 200 bin lira ile islah edilmiştir . Mühassıs Prof. Yansenin plânile yeni istasyon tarafında 70 bon metre kare üzerinde yapılan Atatürk parkında heykeller ve iki havuz , bir büfe 1400 metre kare yüzme havuzu vardır. Seyhan kenarında Seyhan parkı , lokantalı , müzik , hollu bar ve sinemalı bir eğlence yeridir . Karşısında da Yansen plânına göre genel yollarla süslenmiştir .Şölen gazinosu , lokantası , 64 dükkân ve 3 ikametgâhı muhtebi bir sebze ve meyve hali ,32 muhtevi bir kasap hali bir stadyumu günde 300 koyunu kesmeğe müsait bir kanara ,500 gövde

eti saklamağa elverişli Firigorifik tesisatı on tonluk bir buz fabrikası 300 hayvanı baş ve ayaklarını temizlemeğe mahsus bir paçahane 300 hayvan bağırsağını temizlemeğe mahsus bir barsakhane vardır. 4 Günde 4 bin şişe gazoz ve şişe yapan bir gazozhane ve hayvanların muayeneleri için lâboratuvar vardır. Modern bir otel , saat kulesi yanında 7 dükkânlı bir çarşı , 7 umumî helâ , elektrik santrali tesisatı ve müstemilâtı , gıda maddelerini tahlil bir kimyahane , sokaklarda 525 ağaç , 127 bin metre kare yeni mezarlık , uçak hücumlarını ve vakti bildiren saat kulesi üzerinde siren içme su deposu yanında baraja nazır bir çam korusu , memleketin imarcılıkta getirdiği gayrete canlı birer misal teşkil ederler. İtfaiye, ayar ve temizlik işleri, fen işleri de belediyenin yıllık faaliyetlerinde mühim bir varlık göstermektedir .

Sağlık :

Sıtma ve trahom mücadelesine şiddetle devam edilmektedir .Sıtma enstitüsü yeni mezun doktorlara her yıl kurs göstermektedir .Ayrıca sıtma mücadele merkezi vardır. Trahom için Kızılay binasında poliklinik emrazı zühreviye hasathanesine ve kömür pazarında dispanser açılmıştır. Doğum , çocuk bakım evi , askerî hastahane ,30 yataklı bir darülaâceyi de sağlık müesseseleri arasında sayabiliriz. Her bakımdan büyük bir hızla ilerleyen Türkiye şehirleri içinde Adana da kendisinden ümit edilen canlılığı göstermektedir .

G- Şehrin plânı ve müstakbel inkişafı :

Adanayı eskiden görüp te bir kaç yıldır görmeyen bir insanın tekrar şehrimize geldiğinde ilk gözüne çarpacak ve kafasında iz bırakacak olan hadisesi şehrin imarı ve güzelleştirilmesi olacaktır. Her yıl faaliyet ve imarla geniş bir çiftçi ülkesi olan Adana şehri belediyenin bütçesi nispetinde modernleştirilmektedir . Bu arada mimarî yansene verilen şehrin plânı da ufak tefek tadilâtle hazırlanmıştır.

Adana belediyesi ayrıca sekiz senelik bir imar projesi yapmıştır. Bu imar projesinin tatbiki 800 bin liraya mal olacaktır. Bu projede memleketin mübrem ihtiyaçlarını karşılayacak işlere ehemmiyet verilmiştir.

Bu imar programına göre 7 senede yapılacak yollar ve 5 senede yapılacak parklar , meydanlar , pazar yerleri , kanalizasyon etüdü , tenvir ve itfaiye binası , araba , ahır ve bayram yerleri için konulan tahsisat büyük bir yekünü tutmaktadır.

Belediyenin bu imar projesi şehrin müstakbel durum ve şeklini mütakamil bir hale sokacaktır.

Köyü		L. K.		L. K.		L. K.		L. K.		L. K.	
L. K.		L. K.		L. K.		L. K.		L. K.		L. K.	
Agustos	18,87	5	27	37	50	7,77	6,25	7,25	-	-	33,85
Eylül	13,95	6	75	40	18	-	6,75	7,45	-	-	38,00
E.Şep.	14,01	6,55	-	40,50	-	-	-	7,30	-	-	-
11.Şep.	13,36	6,75	-	59,05	-	8,75	6,75	-	-	17,00	-
7.İst.	14,94	6,32	-	30,56	-	10,56	-	7,30	-	-	-
11.İst.	15,17	6,75	-	-	-	-	10,54	11,50	17,00	-	-
Şubat	19,04	6,55	-	-	-	13,50	11,00	11,50	-	-	-
Mart	13,00	6,07	-	57,75	-	-	-	-	-	-	-
Nisan	15,87	6,25	-	62,50	-	-	-	-	-	23,00	-
Mayıs	-	6,00	-	-	-	13,50	11,00	-	-	-	-
Haziran	-	-	-	-	-	14,49	11,00	11,50	-	-	-
Temmuz	-	-	-	-	-	16,37	12,34	12,76	-	-	-
Senelik ortalama	14,20	6,25	-	54,42	-	14,45	11,15	11,10	17,25	-	35,15

Adana belediyesi Adana Pazarının pek mübim bir cihaz merkezidir. Aynı zamanda Adana belediyesi bir alışveriş ve transit merkezidir. Adana şehri alışveriş ve transit için mübim bir alandır. Adana belediyesi bu alanda alışveriş ve transit için mübim bir alandır. Adana belediyesi bu alanda alışveriş ve transit için mübim bir alandır. Adana belediyesi bu alanda alışveriş ve transit için mübim bir alandır.

III- İKTİSADİ DURUM :

A)- Adana şehrinin ziraat merkezi olarak tetkiki .

Adana Çukurovanın ziraat mahsulleri için bir pazaryeridir .İstihsal edilen bütün mallar satılmak için Adanaya getirtilir. Şehre giren bütün mallar Adana borsasından geçer ve kıymetleri takdir edilir . Meselâ 1941 , 1942 yılında Adana Borsasında satılan türlü mallara bakacak olursak şunları görürüz : (Orta aylık fiyat)

Aylar	Pamuk kozası		Pamuk tohumu		Susam		Buğday		Arpa		Yulaf fasulye		Ketentohumu	
	L.	K.	L.	K.	L.	K.	L.	K.	L.	K.	L.	K.	L.	K.
Ağustos	10	83	5	27	37	50	7,77	6,26	7.25	-	-	-	35,05	-
Eylül	13,83		6	75	40	18	-	6,75	7.45	4			38,00	
I.Teş.	14,01		6,69		40,50		-	-	7,50	-			-	
II.Teş.	15,58		6,75		49,05		9.75	6,75	-	17,00			-	
I.Kân.	14,94		6,42		50,46		10,56	-	7,50	-			-	
II.Kân.	15,17		6,75		-		-	10,94	11.50	17,00			-	
Şubat	15,04		6,55		-		13,50	11.00	11.50	-			-	
Mart	15.00		6.07		57,73		-	-	-	-			-	
Nisan	15,87		6.23		62,50		-	-	-	22.00			-	
Mayıs	-		6.00		-		13.50	11.00	-	-			-	
Haziran	-		-		-		14.49	11.00	11.50	-			-	
Temmuz	-		-		-		16.37	12.34	12.76	-			-	
Senelik orta fiyat	14.20		6.29		54.42		14.45	11.18	11.10	17.26			35.18	

b Bugünkü Adana Türkiyenin pek mühim bir ziraat merkezidir .Aynı zamanda ehemmiyetli bir münakale ve transit merkezidir. Adana şehri çiftçiliğin inkişaf ve tekâmülü için hükümetimizin aldığı tedbirler ve bu meyanda ziraat bankasının çiftçi borçlarını tecil eylemedi gibi çiftçi kudretini arttıran sebepler yerinde birer muvaffakiyettir .

Adanada halen 2 bine yakın tüccar ve esnaf vardır. Bunlardan 11 tanesi fevkelâde 44 ü 1 ci sınıftır. 5 anonim ,4 kollektif , 4 Limited ,1 kooperatif ,47 adi şirket , 4 banka , 55 fabrika ve imalâthane , 3 sinema , 7 elektrikle müteharrik modern makere vardır. Fabrikalardan 16 si pamuk , preseve çırçır , 6 si un , buz , çırçır 3 tanesi iplik ve bez , 1 nebatî yağ ve sabun , makarna , 1 deri 1 elektrik , 1 tütün ve sığara ,1 boğma , 1 rakı , 4 kereste , 7 tamirhane ,3 dökümhane vardır. Fabrikalardan biri 2 milyon sermayeli limitet bir şirket tarafından işletilmektedir . Millî mensucat adlı bu fabrikanın 20 bin kirmen 300 dokuma tezgâhı ,36 çakırık tezgâhı , 2 bin amele vardır.Kuvvei muharrikesi 600 beygir kuvvetindedir. Ayrıca hastahanesi , ilkokulu ve çocuk bakımevi vardır. Yılda 1,5 milyon kilo pamuğu çekirdeğinden ayırır. 1146 ,80 top bez yapar. 560,580 paket muhtelif vins iplik elde eder. Adanada ~~pamuklu~~ 60 pamuk , 19 hububat ,45 marangoz ve keresteci ,8 ithalât ve 15 ihracat tüccarı vardır. ~~Şek~~

Şehirde başlıca ihraç maddeleri :

Pamuk , pamuk iskartası , pamuk kozası , pamuk çiğidi , pamuk küspesi , pamuk yağı , arpa , buğday , yulaf , un , susam ,iplik , bez , yapığı , bağırsak , turfanda sebze , narenciyedir .

1939 yılında yapılan 3,751,092 liralık pamuk ihracatına mukabil 1940 senesinde 5 ,444,429 lira fazlasile 9, 195,521 liralık pamuk ihraç olunmuştur.

Başlıca ihracat maddeleri :

Ziraat âlâtı ve makine , benzin , çimento , gazyağı ,hırdavat , kahve , kanaviçe ,kösele , yerli mensucat , ecnebi mensucat , makine parçası , makine yağı , şeker ve sairedir. Fakat ziraat aletleri ,

Adana şehrinde ziraat , mücadele istasyonu , ziraat baş teknisiyenliği Üretme çiftliği ve İslâh istasyonundan başka mahallî teşekkül olarak Ziraat odası ve Çiğkçiler birliği mevcuttur . Geçen sene de paukların satış kooperatifleri kurulmuştur. Görülüyor ki , Adana mantakasinda yetişen ürünlerin kıymeti , cinsi ve ihracatı pek hep şehirde olmaktadır. Adanada yalnız Seyhan nehrinin her iki tarafında meyvecilik ve bahçecilik ileri gitmiştir. Bu tarlada çalışan halk arap uşaklarıdır. Halk bunlara fellâh da derler. Ekserisi Türkçe bilmezler . Bahçeler Seyhan kenarında olduğundan nehrin sularından istifade ederek sulanırlar. Bahçelere mavra tabir edilen dölaplara suyu alırlar ve arklar ile çıkarılan su tarlalara tevzi edilir .

Şehirde en çok narenciye fasilesine mensup meyvalar yetiştirilmektedir ve memleket oldukça gelir temin edilmektedir .İstihsal edilen meyveler dahil^ı ihtiyaca kâfi geldiği gibi komşu memleketlere hatta iyi ambalaj yapıldıktan sonra diğer memleketlerimize de ihraç edilmektedir . Evliya Çelebi Adananın mahsulleri arasında limon , portakal , turunç , zeytin , incir , nar ve şeker kamışı sayıyor . Bilhassa bunların başında şehir halkının ekserisinin kazançlarını pamuk mahsulile temin ettiklerini söylüyor . Adana ve civarı turfanda sebze yetiştiren birivik mintakamızdır. Her nevi sebze memleketin her yerinde daha evvel kemale gelmektedir . Birinci Kânunda bakla , şubatta kabak , nisanında domates yetiştirilir .

---TİCARET :---

Adana şehrinin ticareti demiryolunun yapıldığı tarihe kadar pek sönük kalmıştı. Fakat demiryolunun yapılması ve bilhassa Adana Mersin arasına uzatılan demiryolile Adana ticaretinde büyük değişiklik olmuştur. Şehrin iç ve dış ticaret hayatı çok canlıdır. Gün geçtikçe bu canlılık daimî surette artmaktadır. Şehirde bulunan tacirlerin meşguliyet nevilerine bir nazar atacak olursak şunları görürüz :

benzin , gazyağı , ecnebi mensucat , makine parçası gibi hariç memleketlerden celbedilen bu maddeler harbin tesirile daha az olarak ithal edilmektedir . Buna mukabil dahilden celbolunan şeker ve müteferrik maddelerde de mühim bir fazlalık göze çarpmaktadır.

Adana ile Mersin arasındaki bağ : bu iki şehir birbirine pek büyük ihtiyacı vardır. Bunlar arasındaki bağ , bedenle uzuvlar arasındaki münasebet kadar kuvvetlidir. Çünkü Adana şehri için çıkardığı her nevi ürünün kendi istasyonundan fazlasını harice sevkedecek yegâne yol Mersin limanıdır.

Mersin ise arkasında kocaman bir hinterlanda malik oluşu her türlü alış veriş yapmasını temin etmesi bakımından kıymetini arttırmaya yeter.

Adana şehrinin Mersin limanının müstakbel rakibi olarak görmek mümkündür. Çünkü pek muhtemel olarak Seyhan nehri tarandığı takdirde orta hacımdaki vapurlar Adanaya kadar gelebilecektir. Bu da Mersinin ticaret durumunda bir değişiklik yapacaktır.

C- Münakale :

Adana şehrinde eskiden cadde denilen bir yol yoktu. Sokaklarında kaldırım namına bir şey mevcut değildi. Bir taraftan öbür tarafa geçmek için atlambaç (atlama taşı) na basılarak geçirirdi. İki seki arası 30 cm. derinliğinde çirkefle dolu olurdu. Fakat cumhuriyet devrinde belediye mümkün olduğu kadar caddeler kenarına ağaç ve 3 metre genişliğinde kaldırımlar yaptırdı.

Bugün Aqanada büyük caddeler şunlardır :

Büyük çarşıyı yeni istasyona bağlayan asfalt cadde , Taşköprüden Tarsus kapısına kadar uzanan cadde Abidin paşa caddesidir. Yine Taşköprüden asfalt dörtyol ağzına kadar olan Seyhan caddesidir. Bunlardan başka Çakak caddesi , Özler caddesi , hükümet caddesi , kolordu caddesi , Ulus caddesi vardır. Bu büyük caddelerin her iki tarafı

mimoza , akasya , okaliptus , tesbih ağaçları ile süslenmiştir.Şehirdeki nakil vasıtaları otomobil , otobüs , motosiklet , bisiklet ,tek ve çift atlı arabalar vardır.

Adana şehri Türkiyenin birçok şehirlerle münasebetedir .Adana-Hatay arasında bulunan şose önemli birçok kaza , nahiye ve köylerin inkişafına sebep olmuştur.Adana cenupta bir şose ile Karataş'a bağlıdır. Niğde ve İçel'de de ayrıca ingiliz şirketi tarafından bir asfalt şose yapılmıştır.

Adanadan Hataya ve diğer kollarla Mardine ve Diyarbakır'a demiryolu uzanmaktadır.Sonra Adanadan bir kol Mersine , Yeniceden ayrılan Konya tarikile İstanbula ve yine Ulukışladan ayrılan bir kol Ankaraya vasıl olur.

Son yıllarda Adana ,Konya , Ankara ,İstanbul arasında tayyare seferlerine başlanmıştır.

C: Sanayi :

Adana şehrinde sanayi faaliyetinin ilk inkişafı Osmanlı imparatorluğunun iktisaden en had bir inhitat noktasına düşmesi ve işçi ücretlerinin çok aşağı bir seviyeye inmesi neticesi memleketimizin muhtelif yerlerinde ve bu meyanda Adana şehrinde ecnebi veya gayri Türk sermayedarların yer yer teşebbüs etmesile başlar.

İşte bu devrede ve 1895 tarihinde bilhâte Türk tâbiyetine geçen Tirpani isimindeki bir Rumun 2835 kirmenle Adanada faaliyete getirdiği fabrika ile başlamaktadır.

İkinci iplik fabrikası ise 1912 tarihinde Bay Rasim tarafından kurulan ve halen bu zata ait bulunan fabrikadır.20,000 kirmen ve 300 dokuma makinesile faaliyete geçen bu fabrika zamanın ve şarkın en modern ve büyük sınaî tesislerinden idi. Halen millî mensucat sanayi işleme T.A.Şirketi tarafından işletilmekte olan fabrikanın ilk nüve-

si Atatürk parkının yanında inşa edilmiş olan yüzme havuzunun bulunduğu mahalde tuğlacılıkla meşgul Kayserli Simyanoğlu tarafından atılmıştır.

Adana şehrindeki fabrikalar Bulgaristana ,Yunanistana ve hattâ Romanyaya iplik ihtiyaç etmişlerdir.

Birinci dünya harbinden evvel Adana şehrinde iplik fabrikalarının senelik istihşalleri vasatî 12 numara iplik hesabı ile takriben 2,900,000 kilo iken Cumhuriyet devrinin iptidalarında bakımsızlık , sahiplerinin memleketi terketmesi ve fena idare yüzünden kirmen adedi 18,220 ye ve dokuma tezgâhı sayısı da 261 e kadar düşmüş ve bu yüzden istihşal yekûnu yine vasatî 12 numara itibarı ile 1,400,000 kiloya tenezzül etmiştir.Fakat Cumhuriyet devrinin her sahada olduğu gibi mensucat sanayiine verdiği pek yerinde alâka ile kirmen sayısı fiilen 1 $\frac{1}{2}$ 4,6 nispetinde artmış ve bu kirmenin ortalama 12 standart numara iplikle istihşal kabiliyeti ise 10,500,000 kiloya çıkmıştır.

Adana şehrinde diğer çeşitli ~~ka~~ talî müesseselere gelince :

Türkiye pamuk ipliği ve pamuklu mensucat imal etmekte bulunan 15 büyük fabrikanın , ayrıca el dokuma sanayiinin pamuk ihtiyacını karşılayan ve senede vasatî 40,000,000 kilo mahsul veren bu yerde halen 39 çırçır fabrikası faaliyette bulunmaktadır.Bunlardan 20 si Adana şehri ve civarındadır.

Adana şehrinde pamuk çekirdeğinde (çiğit) yağ , kûspe , soğuksu sabunu , linter imal ve istihşal edilir.

Şehrimizde halen pamuk çekirdeğinden , çığıtyağı istihşal eden üç büyük fabrika vardır.Çığıtyağı kûspesinden imal edilmekte olan sabunlar iç piyasalarda hararetle aranır.

Kûspe ise bir ihraç metal olamak üzere bilhassa haizi kıymet ve ehemmiyettedir .

Mıntakamızda ayrıca dericilik , kunduracılık , kereste , döküm işleri , demircilik , tornacılık ve marangozluk gibi muhtelif sanayi şubeleri de küçük teşekküller ve teşebbüsler halinde , fakat muhitin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir vüs'at ve kabiliyette dir .

Geçen sene Adanada teşekkül etmiş ve 137 tezgâhla çalışmaya başlamış bulunan küçük san'at dokuma kooperatifinin faaliyeti hakikaten takdire şayandır.Fakat Adana şehrinin bilhassa Karaisalı kazası halında yine san'ata karşı görülen istidat hususî bir alâkayı çekecek kadar mühimdir.

Kazanın hemen her köyünde ve her evinde mevcut ve miktarı 5-6 bin aşan tezgâhlarda halk çamaşır , yatak çarşafı gibi elbiselik , harar , çuval , heybe gibi her türlü ihtiyaçlarını dokumakta ve hataâ fabrika ipliği bu imalâtta ancak yardımcı madde olarak kullanılmakta ve bu tezgâhların iplik ihtiyacı daha ziyade elde dökülen ipliklerle temin edilmektedir .

D - Netice

Adana şehrinin tetkiki adlı tezimi yazmakla fizikî , beşerî ve iktisadî noktalardan umumî bir bilgi vermeğe çalıştım.

Adana Türkiyenin alçak şehirlerinden biridir.Kışı mülâyim ve tatlıdır.Yazın üç aylık yaz mevsimi biraz ağır şartlarla devam eder. (Suhnet ve rutubet fazlalığı).

Adana birzamanlar Fenike ,Asur ve Mısırlıların daha sonra Bizans , Yunan ve Arapların , Hamdanilerin eline geçen bu diyar onların idaresi altından bir civa gibi kayarak hakikî sahibi olan Türklerde karar kılmıştır. Selçuk Türklerinin ,Ramazanogullarının daha sonra Osmanlı imparatorluğunun idaresine geçmiştir.Meşrutiyeti müteakip vilâyet merkezlerinin çoğalması ve Cumhuriyet devrinin siyasî şartlarına uygun olarak Adana valilikle idare olunmuştur.

Şehir cenubî Anadolunun en işlek ve ehemmiyetli bir yerinde bu-

B İ B L İ O G R A F Y A

- I. Vital Guinet La Turquie d'Asie Cilt : 2
- II. Evliya Çelebi Seyyahatnamesi Cilt : 9
- III. Menazir-ül âvalim yazma Nurosmaniye Kütüp. No. 3426 yaprak
205 - 206
- IV - Nüzhet-ül büldan litensit-ül ihvan . Sahife 327
- V- Kamusül Şl^am Ernes
- VI- Ernest Tchapu; Voyages d'etudes géologiques Paris 1936
page : 223 - 225
- VII- Prof. Besim Darkot . (Yeni Adana) İslâm ansiklopedisi Cilt:D
- V III- Meteoroloji Enstitüsü bültenleri . 1932 - 1943
- IX - 1927 - 1931 senesinde Türksözü ve Yeniadana gazetesinde tef-
rika halinde çıkan (Eski Adanaya hır nazar)
- X- Taha Toros . Adana Ticaret rehberi .
- XI- Adana Ticaret ve Zahir borsası . 1941 - 1942 yıllığı .
- XII- 1927,1935 ,1940 genel nüfus sayımı .
- X III- Nurettin Ünen : (Seyhan anıtları)
- XIV - Sabri Düşmez (Adana Halkevi Dergisi . Görüşlerden) .

Settlement plan